

NA ISTOJ LINIJI?

studija o položaju osoba sa invaliditetom u oblasti zapošljavanja,
obrazovanja, ostvarivanja zdravstvene zaštite i pristupačnosti

NA ISTOJ LINIJI?

studija o položaju osoba sa invaliditetom u oblasti zapošljavanja, obrazovanja, ostvarivanja zdravstvene zaštite i pristupačnosti

Izdavač:

Centar za građansko obrazovanje (CGO)

Centar za građansko obrazovanje
Centre for Civic Education

Urednica:

Željka Četković

Autori i autorke:

Željka Četković
Vasilije Radulović
Snežana Kaluđerović
Tamara Milaš

ISBN 978-9940-44-029-9
COBISS.CG-ID 16132612

Studija je dio projekta „Za jednakost OSI“ koji Centar za građansko obrazovanje (CGO) sprovodi uz finansijsku podršku Ministarstva za ljudska i manjinska prava. Sadržaj ove studije je isključiva odgovornost CGO-a.

NA ISTOJ LINIJI?

studija o položaju osoba sa invaliditetom u oblasti zapošljavanja,
obrazovanja, ostvarivanja zdravstvene zaštite i pristupačnosti

Decembar 2020.

Sadržaj

UVOD	5
Zakonodavni okvir	6
Modeli pristupa invaliditetu	21
Zapošljavanje osoba sa invaliditetom	23
Ostvarivanje zdravstvene zaštite osoba sa invaliditetom	28
Obrazovanje osoba sa invaliditetom	31
Pristupačnost objekata i servisa osobama sa invaliditetom	33
Osobe sa invaliditetom kroz vizuru javnog mnjenja	38
Zaključci i preporuke	47

Uvod

Crna Gora u oblasti prava osoba sa invaliditetom (OSI) ostvaruje tek male napretke, kako to ocjenjuje i Evropska komisija u izvještajima za našu zemlju.

Prema istraživanju stavova javnog mnjenja o diskriminaciji Centra za građansko obrazovanje (CGO), iz marta 2019. godine, više od polovine građana Crne Gore smatra da je diskriminacija prisutna u Crnoj Gori, a OSI se prepoznaju kao druga po redu na ljestvici onih društvenih grupa koje su u najvećoj mjeri izložene diskriminaciji (poslije Roma).

OSI su u dodatno lošijem položaju od generalne populacije jer su, pored barijera koje trpe uslijed svojeg invaliditeta, izloženi diskriminatornom ponašanju po osnovu invaliditeta. Time im je otežana funkcionalnost u svim životnim sferama i to počevši od najosnovnijih odnosno zdravstvene zaštite i pristupačnosti, preko obrazovanja kao preduslova za zapošljavanje i konačno samog zapošljavanja. OSI se u Crnoj Gori suočavaju sa brojnim predrasudama, stereotipima, naučenim i ustaljenim stavovima prema ovoj grupaciji koja se nerijetko percipira kao opterećenje za društvo a zanemaruju se potencijal i sposobnosti koje OSI imaju, a uslijed malih mogućnosti da ih iskažu ostaju na marginama društva.

Crnogorsko društvo nije dovoljno informisano o istinskom položaju OSI, a posebno oko pitanjanjihovog zapošljavanja, obrazovanja, zdravstvene zaštite i pristupačnosti. Generalno uzevši, nema ni šireg razumijevanja da OSI uprkos invaliditetu imaju sposobnosti koje mogu biti odgovarajuće iskorišćene čime bi se povećala i njihova socijalna uključenost.

Takođe, kad su u pitanju indikatori diskriminacije, čak 77% građana Crne Gore smatra da se djeca sa invaliditetom ne bi trebala miješati sa ostalom djecom što, takođe, ukazuje na visok stepen socijalne distance prema OSI.

Ova studija je nastala u okviru projekta „*Za jednakost OSI!*“ koji Centar za građansko obrazovanje (CGO) sprovodi uz finansijsku podršku Ministarstva za ljudska i manjinska prava Vlade Crne Gore sa ciljem podizanja nivoa informisanosti, promocije unaprijeđenja socijalne inkluzije OSI i doprinosa razbijanju predrasuda i stereotipa koje dodatno otežavaju položaj OSI u Crnoj Gori.

Za potrebe ove studije, biće korišćen je pojam lice sa invaliditetom onako kako je definisan Zakonom o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom: „*Lice sa invaliditetom je lice koje ima dugoročno fizičko, mentalno, intelektualno ili senzorno oštećenje, koja u sadejstvu sa različitim barijerama mogu otežati puno i efektivno učešće tog lica u društvu na osnovu jednakosti sa drugima.*“

Zakonodavni okvir

Zakonodavni okvir Crne Gore po pitanju zaštite prava OSI je solidan i ustanovljava mehanizme zaštite od diskriminacije radi ostvarivanja ljudskih prava OSI. Međutim, prostor za poboljšanje postoji, a naročito u svijetlu vanjskopolitičkih prioriteta Crne Gore i standarda koje je potrebno usvojiti u procesu harmonizacije nacionalnog zakonodavstva sa standardima i najboljim praksama Evropske unije. OSI su višestruko zaštićene kroz opšte zakonodavne akte, kao i kroz posebne koji se odnose samo na OSI. U ovom poglavlju obrađeni su najvažniji akti koji osiguravaju zaštitu osoba sa invaliditetom.

[Ustav Crne Gore](#)¹ u čl. 7 propisuje zabranu izazivanja ili podsticanja mržnje ili netrpeljivosti po bilo kojem osnovu, kao i zabranu neposredne i posredne diskriminacije po bilo kojem osnovu (čl. 8.). Ustav propisuje i princip afirmativne akcije, odnosno: „*Neće se smatrati diskriminacijom propisi i uvođenje posebnih mjera koji su usmjereni na stvaranje uslova za ostvarivanje nacionalne, rodne i ukupne ravnopravnosti i zaštite lica koja su po bilo kom osnovu u nejednakom položaju.*“ (čl. 8. st. 2 Ustava). Ova odredba predstavlja afirmativnu akciju ili tzv. pozitivnu diskriminaciju koja znači da se donose posebne mjere za unaprjeđenje položaja teško diskriminiranih grupa, kojima nesumnjivo pripadaju OSI. Takođe, Ustav u članu 64, Prava zaposlenih, u stavu 3 propisuje da: „*Omladina, žene i invalidi uživaju posebnu zaštitu na radu.*“ Ipak, treba konstatovati u ovoj odredbi i upotrebu pogrešne terminologije, odnosno termina „invalidi“ koji je derogativan za OSI.

[Zakon o zabrani diskriminacije](#)² konstituiše trostruku obavezu: zabrane i zaštite od diskriminacije, ali i promocije jednakosti koja se ostvaruje u skladu sa ovim Zakonom. Zakon definiše diskriminaciju kao „*svako neopravdano, pravno ili faktičko, neposredno ili posredno pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje postupanja prema jednom licu, odnosno grupi lica u odnosu na druga lica, kao i isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva nekom licu u odnosu na druga lica, koje se zasniva na rasi, boji kože, nacionalnoj pripadnosti, društvenom ili etničkom porijeklu, vezi sa nekim manjinskim narodom ili manjinskom nacionalnom zajednicom, jeziku, vjeri ili uvjerenju, političkom ili drugom mišljenju, polu, rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji, zdravstvenom stanju, invaliditetu, starosnoj dobi, imovnom stanju, bračnom ili porodičnom stanju, pripadnosti grupi ili pretpostavci o pripadnosti grupi, političkoj partiji ili drugoj organizaciji, kao i drugim ličnim svojstvima.*“ (čl. 2, st. 2). Ovo je prvi crnogorski zakon koji

¹ Ustav Crne Gore, „Službeni list Crne Gore“, br. 1/2007

² Zakon o zabrani diskriminacije, "Službeni list Crne Gore", br. 46/2010

izričito propisuje zabranu diskriminacije po osnovu invaliditeta, a propisuje i zaštitu od diskriminacije u čl. 3 odnosno: „*Pravo na zaštitu od diskriminacije pripada svim fizičkim i pravnim licima na koja se primjenjuju propisi Crne Gore, ako su diskriminisana po nekom od osnova iz člana 2 stav 2 ovog zakona.*“.

Zakonom o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom³ zabranjuje se i osigurava zaštitu od diskriminacije lica sa invaliditetom, kao i promociju jednakosti tih lica sa drugim licima (čl. 1.). Diskriminacija po osnovu invaliditeta određena je istim Zakonom kao: „*svako pravno ili faktičko, neposredno ili posredno, namjerno ili nenamjerno pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje postupanja prema jednom licu, odnosno grupi lica sa invaliditetom u odnosu na druga lica, kao i isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva nekom licu u odnosu na lica sa invaliditetom, zbog kojeg se licu sa invaliditetom otežava ili negira priznavanje, uživanje ili ostvarivanje ljudskih prava i sloboda u političkom, obrazovnom, ekonomskom, socijalnom, kulturnom, sportskom, građanskom i drugim oblastima javnog i privatnog života. Diskriminacijom po osnovu invaliditeta smatra se i pozivanje, pomaganje, podsticanje ili podstrekavanje, davanje instrukcija, uznemiravanje, kao i najavljena mogućnost da određeno lice ili grupa lica sa invaliditetom budu izloženi diskriminaciji.*“ Radi se o prvom zakonu u Crnoj Gori koji se bavi isključivo invaliditetom kao osnovom diskriminacije i detaljnije razrađuje te vrste diskriminacije.

Zakon prepoznaje i zaštitu od zloupotrebe lica sa invaliditetom po pitanju pretpostavljenog, iznuđenog ili druge vrste dobijenog pristanka na diskriminaciju, odnosno: „*Pristanak lica sa invaliditetom na diskriminaciju po osnovu invaliditeta ne oslobađa odgovornosti lica koje vrši diskriminaciju.*“

Zakon zabranjuje diskriminaciju u oblasti vaspitanja, obrazovanja i stručnog osposobljavanja, odnosno pod diskriminacijom tog tipa prepoznaje: „*1) onemogućavanje, ograničavanje ili otežavanje licu sa invaliditetom izbora obrazovnog programa i upisa i pristupa i boravka u obrazovno-vaspitnoj ustanovi, u skladu sa njegovim mogućnostima; 2) onemogućavanje, ograničavanje ili otežavanje licu sa invaliditetom praćenja nastave i provjere znanja, kao i učešća u drugim vaspitnim, odnosno obrazovnim aktivnostima, uključujući i učešće u vannastavnim aktivnostima i takmičenjima; 3) nepreduzimanje i nesprovođenje posebnih mjera iz člana 5 ovog zakona za uspostavljanje i pružanje individualizovane podrške za nesmetano praćenje nastave i provjeru znanja, kao i učešće u drugim vaspitnim, odnosno obrazovnim aktivnostima, uključujući i učešće u vannastavnim aktivnostima i takmičenjima, u skladu sa propisima iz oblasti obrazovanja i vaspitanja; i 4) isključivanje lica sa invaliditetom iz obrazovno-vaspitne ustanove kad u istoj ili sličnoj situaciji tome ne podliježu njegovi vršnjaci.*“ (čl. 21).

³ Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom, "Službeni list Crne Gore", br. 35/2015

NA ISTOJ LINIJI?

Zabranjena je i diskriminacija u oblasti profesionalne rehabilitacije, rada i zapošljavanja, odnosno: „1) nezapošljavanje lica s invaliditetom, koje ima jednake ili bolje kvalifikacije, stručne ili radne sposobnosti nego lice bez invaliditeta, u skladu sa zakonima kojima se uređuje oblast rada i oblast profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja lica sa invaliditetom; 2) ograničavanje pristupa zapošljavanju, samozapošljavanju ili profesiji, članstvu u organizaciji radnika ili poslodavaca licu sa invaliditetom; 3) propisivanje restriktivnijih pravila koja se odnose na rad i radne uslove, uključujući otpuštanje i zaradu za lica sa invaliditetom; 4) nepreduzimanje i nesprovođenje mjera na prilagođavanju radnog mjesta i uslova za rad u skladu sa posebnim propisima, u skladu sa zakonima kojima se uređuje oblast rada i oblast profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja lica sa invaliditetom; i 5) propisivanje drugačijih i nepovoljnih uslova licu ili grupi lica s invaliditetom za ostvarivanje drugih prava iz radnog odnosa, u skladu sa zakonima kojima se uređuje oblast rada i oblast profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja lica sa invaliditetom.“ (čl. 22).

Zabranjuje se i diskriminacija u oblasti zdravstvene zaštite: „1) nepreduzimanje i nesprovođenje mjera zdravstvene zaštite za rano otkrivanje, tretman, habilitaciju i rehabilitaciju smetnje u razvoju radi smanjenja stepena invaliditeta; 2) nepreduzimanje i nesprovođenje mjera zdravstvene zaštite za rano otkrivanje bolesti koja može prouzrokovati invaliditet i pravovremeno liječenje radi sprječavanja invaliditeta ili smanjenja stepena invaliditeta; 3) odbijanje pružanja zdravstvene zaštite i rehabilitacije licu ili grupi lica sa invaliditetom; 4) onemogućavanje, ograničavanje ili otežavanje pružanja zdravstvene zaštite i rehabilitacije licu ili grupi lica sa invaliditetom; 5) utvrđivanje posebnih uslova za lica sa invaliditetom u pogledu godina života prilikom pružanja zdravstvene zaštite i rehabilitacije; 6) pružanje zdravstvene zaštite i rehabilitacije licu ili grupi lica sa invaliditetom pod uslovima koji se ne traže za druga lica; 7) neblagovremeno pružanje zdravstvene zaštite i rehabilitacije licu sa invaliditetom, iako je to lice zatražilo i ispunilo uslove za blagovremeno pružanje zdravstvene zaštite, kao i davanje prednosti u pružanju zdravstvene zaštite i rehabilitacije drugim licima u odnosu na lica sa invaliditetom; 8) uskraćivanje, ograničavanje i neblagovremeno pružanje informacija o utvrđenom zdravstvenom stanju, preduzetim ili namjeravanim mjerama liječenja i rehabilitacije lica sa invaliditetom; 9) vršenje operativnog zahvata ili drugog medicinskog tretmana bez pisane saglasnosti lica sa invaliditetom kao pacijenta; i 10) uskraćivanje ili ograničavanje prava na zdravstveno i životno osiguranje licu ili grupi lica sa invaliditetom ako se ta prava ne uskraćuju ili ne ograničavaju drugim licima.“ (čl. 23).

I konačno, što se tiče okvira ove studije i ovog Zakona, zabranjena je i diskriminaciju u pristupu OSI, po raznim osnovama: diskriminacija u pristupu objektima i površinama u javnoj upotrebi: „Neobezbjeđivanje uslova za nesmetan pristup, kretanje, boravak

i rad u objektima u javnoj upotrebi i u prostorima i površinama javne namjene licu ili grupi lica sa invaliditetom u skladu sa propisima kojima se propisuje uređenje prostora i izgradnja objekata, smatra se diskriminacijom po osnovu invaliditeta.“ (čl. 11), diskriminacija u pristupu informacijama i komunikacijama: „Nesprovođenje propisa, odnosno nepreduzimanje posebnih mjera organa iz člana 5 stav 1 ovog zakona, koji se odnose na traženje, primanje i širenje informacija namijenjenih javnosti, kao i dostupnost informacija na internetu i u drugim medijima, u pristupačnoj formi licima sa invaliditetom, u skladu sa propisima iz oblasti informisanja i elektronskih komunikacija, smatra se diskriminacijom po osnovu invaliditeta. Organi su dužni da za lica sa invaliditetom obezbijede natpis na Brajevom pismu i u lako razumljivim formatima u objektima u javnoj upotrebi i prostorima i površinama javne namjene.“ (čl. 12)⁴, diskriminacija u pristupu javnom prevozu: „1) onemogućavanje, ograničavanje ili otežavanje korišćenja i ulaska u sredstva javnog prevoza, kao i nepreduzimanje i nesprovođenje propisanih mjera za obezbjeđivanje pristupačnosti sredstava javnog prevoza licu ili grupi lica sa invaliditetom, u skladu sa zakonima kojima se uređuju obligacioni odnosi i osnovi svojinsko-pravnih odnosa u vazdušnom saobraćaju, prevoz u drumskom saobraćaju, sigurnost pomorske plovidbe i ugovorni odnosi u željezničkom saobraćaju i bezbjednost saobraćaja; 2) odbijanje da se preveze lice ili grupa lica sa invaliditetom, pružanje usluge prevoza licu ili grupi lica sa invaliditetom pod drukčijim i nepovoljnijim uslovima od uslova pod kojima se usluga prevoza pruža drugim korisnicima u skladu sa zakonima kojima se uređuju obligacioni odnosi i osnovi svojinsko-pravnih odnosa u vazdušnom saobraćaju, prevoz u drumskom saobraćaju, sigurnost pomorske plovidbe i ugovorni odnosi u željezničkom saobraćaju; i 3) nedostupnost informacija na autobuskim i željezničkim stanicama i stajalištima, aerodromima, lukama i pristaništima pomorske i unutrašnje plovidbe licu ili grupi lica sa invaliditetom u skladu sa zakonima kojima se uređuju obligacioni odnosi i osnovi svojinsko-pravnih odnosa u vazdušnom saobraćaju, prevoz u drumskom saobraćaju, sigurnost pomorske plovidbe i ugovorni odnosi u željezničkom saobraćaju.“ (čl. 13).

Zakon o radu⁵ u čl. 7 zabranjuje diskriminaciju, posrednu ili neposrednu, pri traženju posla, odnosno: „Zabranjena je neposredna i posredna diskriminacija lica koja traže zaposlenje, kao i zaposlenih, s obzirom na rasu, boju kože, nacionalnu pripadnost, društveno ili etničko porijeklo, vezu sa nekim manjinskim narodom ili manjinskom nacionalnom zajednicom, jezik, vjeru ili uvjerenje, političko ili drugo mišljenje, pol, promjenu pola, rodni identitet, seksualnu orijentaciju, zdravstveno stanje, invaliditet,

⁴ Sankcija pravnih lica za neobezbjeđivanje natpisa na Brajevom pismu propisana je članom 29 stavom 2 ovog Zakona, odnosno: „Novčanom kaznom od 10.000 eura do 20.000 eura kazniće se za prekršaj pravno lice, ako za lice sa invaliditetom ne obezbijedi natpis na Brajevom pismu u objektima u javnoj upotrebi i prostorima i površinama javne namjene (član 11 stav 2)“.

⁵ Zakon o radu "Službeni list Crne Gore", br. 74/2019

NA ISTOJ LINIJI?

starosnu dob, imovno stanje, bračno ili porodično stanje, trudnoću, pripadnost grupi ili pretpostavci o pripadnosti grupi, političkoj partiji, sindikalnoj ili drugoj organizaciji, ili neko drugo lično svojstvo.“ U čl. 9 bliže određuje slučajeve u kojima je po navedenim osnovama zabranjena diskriminacija: „1) uslove zapošljavanja i izbor kandidata za obavljanje određenog posla; 2) uslove rada i prava iz radnog odnosa; 3) obrazovanje, osposobljavanje i usavršavanje; 4) napredovanje na poslu; i 5) otkaz ugovora o radu.“ Takođe, Zakon o radu propisuje i afirmativnu akciju, odnosno diskriminacijom se po ovom zakon neće smatrati „Odredbe zakona, kolektivnog ugovora i ugovora o radu koje se odnose na posebnu zaštitu i pomoć određenim kategorijama zaposlenih, a posebno one o zaštiti prava lica sa invaliditetom,“ (čl. 15 st. 2). Dalje, sadrži i poseban član zaštite lica sa invaliditetom, odnosno: „(1) Zaposleno lice sa invaliditetom poslodavac je dužan da, u skladu sa aktom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta, rasporedi na poslove koji odgovaraju njegovoj preostaloj radnoj sposobnosti u kvalifikaciji nivoa obrazovanja, odnosno stručne kvalifikacije, u skladu sa ocjenom organa nadležnog tijela za utvrđivanje invaliditeta. (2) Ako zaposleno lice sa invaliditetom ne može da se rasporedi, u smislu stava 1 ovog člana, poslodavac je dužan da mu obezbijedi druga prava, u skladu sa zakonom kojim se uređuje radno osposobljavanje lica sa invaliditetom i kolektivnim ugovorom. (3) Ako zaposleno lice sa invaliditetom ne može da se rasporedi, niti mogu da mu se obezbijede druga prava u skladu sa st. 1 i 2 ovog člana, poslodavac može da ga proglasi licem za čijim je radom prestala potreba. (4) Lice sa invaliditetom za čijim je radom prestala potreba, u skladu sa stavom 3 ovog člana, ima pravo na otpremninu iz člana 169 stav 2 ovog zakona. (5) Zaposleno lice sa invaliditetom ne može biti raspoređeno na rad u drugo mjesto van mjesta prebivališta, odnosno boravišta, bez njegove saglasnosti. (6) Zaposleno lice sa invaliditetom ima pravo na plaćeni godišnji odmor u trajanju od najmanje 26 radnih dana.“ (čl. 119). Osim toga, ovaj Zakon propisuje da se OSI ne smije rasporediti na radno mjesto izvan mjesta prebivališta, odnosno boravišta (čl. 50, st. 3).

[Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom](#)⁶ članom 4 definiše profesionalnu rehabilitaciju kao mjere i aktivnosti koje se realizuju sa ciljem da se lice sa invaliditetom na odgovarajući način osposobi za rad, zadrži zaposlenje, u njemu napreduje ili promijeni svoju profesionalnu karijeru. Ovaj zakon u članu 7 zabranjuje neposrednu i posrednu diskriminaciju prilikom profesionalne rehabilitacije, zapošljavanja, kao i za vrijeme trajanja zaposlenja lica sa invaliditetom.

Profesionalna rehabilitacija podrazumijeva sljedeće mjere i aktivnosti: 1) savjetovanje, podsticanje i motivisanje lica sa invaliditetom na aktivno traženje zaposlenja; 2)

⁶ Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom, "Službeni list CG", br. 49/2008, 73/2010, 39/2011 i 55/2016

utvrđivanje preostale radne sposobnosti; 3) pomoć u prihvatanju vlastite invalidnosti i upoznavanje sa mogućnostima uključivanja u osposobljavanje i rad; 4) pomoć prilikom izbora odgovarajućih profesionalnih ciljeva; 5) razvijanje socijalnih spretnosti i vještina; 6) pomoć prilikom traženja odgovarajućeg radnog mjesta; 7) analiza konkretnog radnog mjesta i radnog okruženja lica sa invaliditetom; 8) izrada plana prilagođavanja radnog mjesta i radnog okruženja za lica sa invaliditetom; 9) izrada plana potrebne opreme i sredstava za rad za lica sa invaliditetom na tom radnom mjestu; 10) osposobljavanje za rad na konkretnom radnom mjestu; 11) praćenje i stručna pomoć prilikom osposobljavanja i obrazovanja; 12) praćenje lica sa invaliditetom na radnom mjestu, nakon zaposlenja; 13) evaluacija uspješnosti procesa rehabilitacije za pojedino lice sa invaliditetom; 14) ocjenjivanje radnih rezultata zaposlenog lica sa invaliditetom (Čl.12). Postupak za ostvarivanje prava na profesionalnu rehabilitaciju pokreće se zahtjevom lica sa invaliditetom, ili njegovog zakonskog zastupnika ili punomoćnika, a zahtjev se podnosi nadležnoj komisiji čiji sastav i način rada propisuje nadležno Ministarstvo.

Lice sa invaliditetom može se zaposliti pod opštim i posebnim uslovima. Zapošljavanje pod opštim uslovima podrazumijeva “zapošljavanje kod poslodavca bez prilagođavanja poslova, odnosno radnog mjesta” dok se pod posebnim uslovima smatra “zapošljavanje kod poslodavca uz prilagođavanje poslova, odnosno radnog mjesta i zapošljavanje u posebnim organizacijama za zapošljavanje. (čl 15 st. 2) Zakon članom 15, stavom 3, pod prilagođavanjem poslova podrazumijeva “prilagođavanje radnog procesa i radnih zadataka a pod prilagođavanjem radnog mjesta podrazumijeva se tehničko-tehnološko opremanje radnog mjesta, sredstava za rad, prostora i opreme, u skladu sa mogućnostima i potrebama lica sa invaliditetom”. Lica sa invaliditetom koja se ne mogu zaposliti kod poslodavca pod opštim ili posebnim uslovima, zapošljavaju se u posebnoj organizaciji za zapošljavanje.

Poslodavac koji zapošljava lica sa invaliditetom na otvorenom tržištu rada svojim aktom može utvrditi radna mjesta za zapošljavanje tih lica. Na takvom radnom mjestu može se zaposliti samo lica sa invaliditetom, sem u slučajevima kada na tržištu rada nema lica sa invaliditetom koje ispunjava uslove tog radnog mjesta tad poslodavac može zaposliti i lica bez invaliditeta ali na određeno vrijeme koje ne može biti duže od godinu dana. Zaposleno lice sa invaliditetom ima pravo na plaćeni godišnji odmor od najmanje 26 dana u svakoj kalendarskoj godini. U pogledu ograničavanja raspoređivanja, Zakon je jasan i članom 19 propisuje da zaposleno lice sa invaliditetom ne može biti raspoređeno na rad van mjesta prebivališta, odnosno boravišta.

Ovaj Zakon uređuje i kvotni sistem prilikom zapošljavanja. Tako se članom 21, stav

NA ISTOJ LINIJI?

1, propisuje da poslodavac čiji je broj zaposlenih lica od 20 do 50 ima obavezu da zaposli najmanje jedno lice sa invaliditetom. Ukoliko poslodavac ima više od 50 zaposlenih, u tom slučaju je dužan da zaposli 5% lica sa invaliditetom u odnosu na ukupan broj zaposlenih, sa izuzetkom da se ova obaveza “ne odnosi na novoosnovanog poslodavca za prvih 24 mjeseca od početka rada” (član 21, stav 4). Ukoliko poslodavac zaposli lice sa teškim invaliditetom od najmanje 80% invaliditeta, smatraće se kao da je zaposlio dva lica sa invaliditetom. Poslodavac koji ne zaposli lice sa invaliditetom obavezan je da mjesečno uplaćuje poseban doprinos za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom i to za svako lice koje nije zaposlio. Sankcija za pravno lice koje ne zaposli lice sa invaliditetom i ne uplati poseban doprinos je novčana kazna u iznosu od 500 do 20.000 eura. Iznos posebnog doprinosa je 20% prosječne mjesečne zarade u godini koja prethodi plaćanju doprinosa. Za poslodavce koji imaju više od 10 zaposlenih, a manje od 20 stopa doprinosa iznos 5% prosječne mjesečne zarade u prethodnoj godini. Obaveze plaćanja doprinosa oslobađaju se organizacije, odnosno udruženja lica sa invaliditetom, kada se pojavljuju kao poslodavci. (čl. 22a)

Članovima 36 i 37 ovog Zakona definisane su vrste i iznos subvencija. Poslodavac koji zaposli lice sa invaliditetom ima pravo na subvencije, koje se odnose na: bespovratna sredstva za prilagođavanje radnog mjesta i uslova rada za zapošljavanje lica sa invaliditetom u iznosu od 100% opravdanih troškova; kreditna sredstva pod povoljnim uslovima za kupovinu mašina, opreme i alata potrebnog za zapošljavanje lica sa invaliditetom u iznosu od 100% opravdanih troškova; učešće u finansiranju ličnih troškova asistenta (pomagača u radu) lica sa invaliditetom u visini od 100% opravdanih troškova; subvencije zarade lica sa invaliditetom koje zaposli u iznosu od 75 % od isplaćene bruto zarade za cijeli period zaposlenosti, ako zaposli lice sa najmanje 50% invaliditeta. Ukoliko zaposleno lice ima invaliditet manji od 50% subvencija iznosi: u prvoj godini 75%, u drugoj 60 %, u trećoj i svakoj narednoj godini 50% od isplaćene bruto zarade. Pravo na ove subvencije ima i *lice sa invaliditetom koje se samozaposli, koje obavlja samostalnu djelatnost ili osnuje privredno društvo, koje se zaposli u porodičnom domaćinstvu i obavlja poljoprivrednu djelatnost kao jedino, glavno ili dopunsko zanimanje.* (čl. 36 st. 2).

Zakon o zdravstvenoj zaštiti⁷ u članu 5 zabranjuje diskriminaciju i propisuje da su prilikom ostvarivanja prava na zdravstvenu zaštitu “*svi građani jednaki bez obzira na nacionalnu pripadnost, rasu, pol, rodni identitet, seksualnu orijentaciju, starosnu dob, invaliditet, jezik, vjeru, obrazovanje, socijalno porijeklo, imovno stanje i drugo*

⁷ Zakon o zdravstvenoj zaštiti, "Službeni list Crne Gore", br. 3/2016, 39/2016, 2/2017, 44/2018, 24/2019 - dr. zakoni i 82/2020

*lično svojstvo*⁸. Država obezbjeđuje prioritetne mjere zdravstvene zaštite koje su usmjerene na očuvanje i unaprjeđenje zdravlja svih građana i kao takve dostupne su svim građanima. Između ostalih, među prioritetnim mjerama zdravstvene zaštite spadaju i *“zdravstvena zaštita boraca, vojnih invalida, civilnih invalida rata, članova njihovih porodica i korisnika prava na novčanu naknadu materijalnog obezbjeđenja boraca, korisnika socijalno- zaštitnih prava, kao i lica koja su na evidenciji nezaposlenih lica u skladu sa posebnim zakonom”* kao i *“zdravstvena zaštita lica sa invaliditetom koja imaju fizičke, senzorne i intelektualne poteškoće.”* (čl. 16)

Zakon predviđa da se iz budžeta Crne Gore izdvajaju sredstva za sprovođenje promotivnih programa za unaprjeđenje zdravlja najosjetljivijih kategorija stanovništva prema dobnim grupama, vrstama bolesti i invaliditetu. U cilju zaštite interesa OSI, Zakon predviđa da u odboru direktora zdravstvene ustanove mogu biti imenovani i predstavnici nevladinih organizacija koje se bave ovim pitanjem.

[Zakon o zaštiti i ostvarivanju prava mentalno oboljelih lica](#)⁹ iako je posljednji put mijenjan tokom 2013. godine, terminologija nije prilagođena savremenoj praksi što za posljedicu ima diskriminatorske pojmove u samim članovima Zakona. Predmet Zakona je način obezbjeđivanja zaštite i ostvarivanja prava mentalno oboljelih lica, organizovanje i sprovođenje zaštite, kao i stvaranje uslova za primjenu mjera zaštite tih lica od diskriminacije. Zakon propisuje da se niko ne može prisiliti na medicinsko ispitivanje u cilju utvrđivanja prisustva mentalnog poremećaja, osim u određenim izuzecima koji su propisani Zakonom.

Mentalno oboljela lica, po ovom Zakonu, imaju pravo na: *dostupnu i efikasnu zaštitu mentalnog zdravlja i dostupne osnovne psihotropne lijekove, pod jednakim uslovima; zdravstvenu i socijalnu zaštitu primjerenu zdravstvenim potrebama i liječenje pod jednakim uslovima i u skladu sa jednakim standardima kao i druga lica koja se liječe u zdravstvenim ustanovama; zaštitu od ekonomske, seksualne i drugih oblika eksploatacije, tjelesne ili druge zloupotrebe, svakog oblika zlostavljanja, ponižavajućeg postupanja i drugog tretmana kojim se vrijeđa lično dostojanstvo i koje stvara neugodno, agresivno, ponižavajuće ili uvredljivo stanje; zaštitu ličnog dostojanstva, human tretman i poštovanje njegove ličnosti i privatnosti.* (čl. 4) Psihijatri, i drugi zdravstveni radnici, obavezni su da sprovedu liječenje mentalno oboljelih lica na način koji u najmanjoj mogućoj mjeri ograničava njihove slobode i prava, kao i da ne prouzrokuju fizičke i psihičke neugodnosti koje vrijeđaju njihovu ličnost i ljudsko dostojanstvo. Prema međunarodno prihvaćenim standardima utvrđuje se

⁸ Zakon o zdravstvenoj zaštiti, član 5.

⁹ Zakon o zaštiti i ostvarivanju prava mentalno oboljelih lica, "Sl. list RCG", br. 32/2005, "Službeni list Crne Gore", br. 40/2011 - dr. zakon i 27/2013

NA ISTOJ LINIJI?

postojanje mentalnog poremećaja i poremećaja ponašanja kod nekog lica. Liječenje mentalno oboljelog lica mora biti zasnovano na individualno utvrđenom planu sa kojim to lice mora biti upoznato, a takođe se mora i saslušati njegovo mišljenje. Ukoliko prilikom utvrđivanja plana mentalno oboljelo lice nije u mogućnosti da shvati značaj svog postupka u tom slučaju se obavezno uključuju članovi porodice ili zakonski zastupnik. Mentalno oboljelo lice smješteno u psihijatrijsku ustanovu ima pravo da: *bude upoznato u vrijeme prijema, a kasnije na svoj izričit zahtjev, sa svojim pravima, kao i da bude poučeno kako da ostvari svoja prava, na način i na jeziku koji razumije; bude upoznato sa razlozima i svrhom njegovog smještaja, kao i sa svrhom, prirodom, posljedicama, korisnošću i opasnostima sprovođenja predloženog oblika liječenja i drugih mogućih oblika liječenja; aktivno učestvuje u planiranju i sprovođenju svog liječenja, oporavka i resocijalizacije; se obrazuje i radno osposobljava prema opštem i posebnom programu za mentalno oboljela lica ometena u razvoju i sa poteškoćama u učenju; podnosi prigovore ovlašćenom licu u psihijatrijskoj ustanovi, kao i nezavisnom multidisciplinarnom tijelu na način liječenja, dijagnostifikovanja, otpuštanja iz ustanove i povrede njegovih prava i sloboda; bez nadzora i ograničenja, podnosi zahtjeve i izjavljuje prigovore, žalbe i druge pravne lijekove nadležnim pravosudnim i drugim državnim organima; se savjetuje, o svom trošku, nasamo sa doktorom medicine ili advokatom, po svom izboru; se druži sa drugim licima, bavi rekreativnim aktivnostima i učestvuje u radno-terapijskim aktivnostima u skladu sa svojim mogućnostima i prima posjete; o svom trošku, šalje i prima, uz punu privatnost, bez nadzora i ograničenja, poštu, pakete, novine i telefonira; prati radio i televizijske programe; drži kod sebe predmete za ličnu upotrebu; bude smješteno i da spava u odvojenoj prostoriji od lica drugog pola; izražava svoja vjerska opredjeljenja, u okviru mogućnosti koje ima psihijatrijska ustanova; zahtijeva premještaj u drugu psihijatrijsku ustanovu; bude otpušteno iz psihijatrijske ustanove uz bezbjednu podršku za prihvrat u zajednici.* (čl. 18 st. 1) Poslije pregleda lica u psihijatrijskoj ustanovi u zavisnosti od stanja donosi se odluka o njegovom dobrovoljnom smještaju ili prisilnom zadržavanju u psihijatrijskoj ustanovi. Ukoliko mentalno oboljelo lice može razumjeti svrhu i posljedice smještaja u psihijatrijsku ustanovu onda će se uz njegov pisani pristanak, smjestiti u psihijatrijsku ustanovu. *Pristanak se daje pred ovlašćenim zdravstvenim radnikom i dežurnim psihijatrom, koji su obavezni da u vrijeme davanja pristanka utvrde sposobnost mentalno oboljelog lica za davanje pristanka i da izdaju pisanu potvrdu koja se prilaže medicinskoj dokumentaciji* (čl.30 st. 2). O potrebi smještaja lica u psihijatrijsku ustanovu kod koje ne postoji jedinstveno mišljenje struke a koje je punoljetno lice ali nije sposobno da da pristanak i nema zakonskog zastupnika ili ako je u pitanju maloljetno lice ili lice kome je oduzeta poslovna sposobnost sa mentalnim poremećajima, koje nije sposobno da da svoj pristanak, a čiji je zakonski zastupnik dao pristanak za smještaj tog lica u psihijatrijsku ustanovu, odluku o

smještaju u psihijatrijsku ustanovu donijeće sud koji je nadležan za odlučivanje o prisilnom smještaju, po hitnom postupku, u skladu sa zakonom.

Teže mentalno oboljela lica koja zbog mentalnog poremećaja ozbiljno i direktno ugrožavaju sopstveni život, zdravlje ili sigurnost, odnosno život, zdravlje ili sigurnost drugog lica, mogu se zadržati i smjestiti u psihijatrijsku ustanovu, bez svog pristanka. Iz istog razloga i bez pristanka zakonskog zastupnika u psihijatrijsku ustanovu može se smjestiti i maloljetno mentalno oboljelo lice ili lice kojem je oduzeta poslovna sposobnost.

Fizička sila, izolacija ili ograničenje u zaštiti mentalno oboljelih lica može se primijeniti u psihijatrijskoj ustanovi isključivo kad je to jedino sredstvo da se to lice spriječi da svojim napadom ne ugrozi život ili zdravlje drugog lica ili svoj život ili zdravlje ili nasilno uništi ili ošteti imovinu veće vrijednosti. Navedene mjere primjenjuju se isključivo u obimu i na način koji su neophodni radi otklanjanja opasnosti izazvane napadom mentalno oboljelog lica. Odluku o primjeni fizičke sile, izolacije ili ograničenja donosi psihijatar, koji vrši i stručni nadzor nad sprovođenjem odluke. *Razlozi za primjenu fizičke sile, način i mjera primjene, kao i ime lica koje je donijelo odluku o njenoj primjeni obavezno se upisuju u medicinsku dokumentaciju. Zakonski zastupnik mentalno oboljelog lica i nezavisno multidisciplinarno tijelo moraju odmah biti obaviješteni o primjeni fizičke sile.* (čl. 46 st. 2 i 3)

[Zakon o planiranju prostora i izgradnji objekata](#)¹⁰ izričito propisuje da se izgradnja objekata u javnoj upotrebi mora vršiti na način kojim se licima smanjene pokretljivosti i licima sa invaliditetom obezbjeđuje nesmetano korišćenje, pristup, boravak i rad u takvim objektima. Objekti u javnoj upotrebi su: objekti državnih organa i lokalne samouprave, zdravstva, obrazovanja, kulture, otvoreni i zatvoreni sportski i rekreativni objekti, saobraćajni terminali i pošte.

Dodatno, prilikom izgradnje stambenih, stambeno-poslovnih i poslovnih objekata mora se obezbijediti nesmetan pristup i kretanje u zajedničkim prostorijama licima smanjene pokretljivosti i licima sa invaliditetom. *“Stambeni i stambeno-poslovni objekti sa deset i više stanova moraju se izgrađivati na način kojim se obezbjeđuje jednostavno prilagođavanje objekta, najmanje jedne stambene jedinice na svakih deset stanova za nesmetan pristup, kretanje, boravak i rad lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom.”* (čl 71, st.4) Vlasnik objekta u javnoj upotrebi dužan je da licima sa invaliditetom i licima smanjene pokretljivosti obezbijedi nesmetan pristup, kretanje i boravak u tom objektu. Pravno lice koje ne obezbijedi pristup, kretanje i boravak ovim licima u objektu u javnoj upotrebi kazniće se novčanom kaznom u

10 Zakon o planiranju prostora i izgradnji objekata, "Službeni list Crne Gore", br. 64/2017, 44/2018, 63/2018, 11/2019 - ispr. i 82/2020

NA ISTOJ LINIJI?

iznosu od 5.000 eura do 40.000 eura.

[Zakon o prevozu u drumskom saobraćaju](#)¹¹ predviđa poseban linijski međugradski prevoz kojim se, između ostalih, prevoze i lica sa invaliditetom i putnici kojima je potrebna posebna medicinska njega. *Posebni linijski međugradski prevoz putnika može da obavlja samo prevoznik koji ima licencu za prevoz putnika koju izdaje Ministarstvo.* (čl.58, st.3) Minimalan broj taksi vozila prilagođenih licima sa invaliditetom propisuje nadležni organ jedinice lokalne samouprave. Prilikom dobijanja licence za pružanje usluga autobuske stanice jedan od uslova je obezbjeđivanje pristupa za lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom.

[Zakon o izboru odbornika i poslanika](#)¹² propisuje da obavještenje o izborima koje dostavlja Ministarstvo unutrašnjih poslova, mora biti u formatu dostupnom biraču sa invaliditetom i ono mora biti dostavljeno najkasnije sedam dana prije održavanja izbora. *Birač s invaliditetom mora zahtjev za obavještenje dostaviti ministarstvu nadležnom za biračke spiskove (MUP) najkasnije 15 dana prije dana održavanja izbora. U zahtjevu se navodi u kojem obliku je potrebno dostaviti obavještenje.* (čl.68 st.4) Ukoliko lice sa invaliditetom zbog nepristupačnosti biračkog mjesta nije u mogućnosti da lično obavi svoju građansku dužnost, to lice može glasati uz pomoć asistenta kojeg sam odredi, a asistent je obavezan da listić popuni onako kako mu lice sa invaliditetom naloži. *Nadležna izborna komisija je dužna da na svakom biračkom mjestu obezbijedi odgovarajući šablon koji omogućava biraču sa oštećenjem vida da lično glasa.* (čl. 84 st. 2) Ukoliko birač zbog invaliditeta nije u mogućnosti da glasa na svom biračkom mjestu, može glasati putem pisma. Zahtjev za glasanje putem pisma podnosi se biračkom odboru najkasnije do 13 časova na dan izbora i zahtjev mora biti na propisanom obrascu i lično potpisan. *Zahtjev za glasanje putem pisma biračkom odboru na biračkom mjestu može dostaviti samo lice koje svojim potpisom ovlasti podnosilac zahtjeva za glasanje putem pisma. Jedno lice ne može dostaviti biračkom odboru više od jednog zahtjeva za glasanje putem pisma, osim u slučaju da to čini za dva ili više birača koji glasaju putem pisma a žive u istom porodičnom domaćinstvu.* (čl. 85 st. 5) Prilikom podnošenja zahtjeva za glasanje putem pisma biračkom odboru dostavlja se i lična karta ili pasoš birača koji želi da glasa putem pisma.

[Krivični zakonik](#)¹³ u članu 443 inkriminiše diskriminaciju po raznim osnovama, tako da

11 Zakon o prevozu u drumskom saobraćaju, "Službeni list Crne Gore", br. 71/2017 i 67/2019

12 Zakon o izboru odbornika i poslanika, "Sl. list RCG", br. 16/2000 - prečišćeni tekst, 9/2001, 41/2002, 46/2002, 45/2004 - odluka US, 48/2006, 56/2006 - odluka US i "Službeni list Crne Gore", br. 46/2011, 14/2014, 47/2014 - odluka US, 12/2016 - odluka US, 60/2017 - odluka US i 10/2018 - odluka US

13 Krivični zakonik, "Sl. list RCG", br. 70/2003, 13/2004 - ispr. i 47/2006 i "Službeni list Crne Gore", br. 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011 - dr. zakon, 40/2013, 56/2013 - ispr., 14/2015, 42/2015, 58/2015 - dr. zakon, 44/2017, 49/2018 i 3/2020

predviđa kaznu zatvora od šest mjeseci do pet godina za onog ko zbog nacionalne ili etničke pripadnosti, pripadnosti rasi ili vjeroispovijesti ili zbog odsustva te pripadnosti ili zbog razlika u pogledu političkog ili drugog ubjeđenja, pola, jezika, obrazovanja, društvenog položaja, socijalnog porijekla, seksualne orijentacije, rodnog identiteta, invaliditeta, imovnog stanja ili nekog drugog ličnog svojstva krši osnovna ljudska prava i slobode zajamčena opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava i potvrđenim međunarodnim ugovorima od strane Crne Gore. Istom sankcijom će se kazniti i lice koje proganja organizacije ili pojedince zbog njihovog zalaganja za ravnopravnost. Istim članom, u stavom 3, propisano je da će se kaznom zatvora od tri mjeseca do tri godine kazniti lice koje širi ideje o superiornosti jedne rase nad drugom ili propagira mržnju ili netrpeljivost po osnovu rase, pola, invaliditeta, seksualne orijentacije, rodnog identiteta ili drugog ličnog svojstva ili podstiče na rasnu ili drugu diskriminaciju.

Konvenciju o pravima lica sa invaliditetom¹⁴ Crna Gora je ratifikovala 15. jula 2009. godine, a jedan od segmenata koji uređuje jeste i pitanje pristupačnosti. Države potpisnice su se obavezale da će preduzeti mjere kako bi licima sa invaliditetom omogućili samostalnost života i učešće u svim društvenim aspektima. Ove mjere podrazumijevaju prepoznavanje i uklanjanje prepreka i barijera pristupačnosti i primjenivaće se na: (1) zgrade, puteve, prevoz i druge unutrašnje i spoljne objekte i postrojenja, uključujući škole, stambene objekte, medicinska zdanja i radna mjesta; (2) informacije, komunikacije i druge usluge, uključujući elektronske usluge i službe i servise za slučaj vanrednih situacija. (Čl. 9 st. 1) Takođe države potpisnice su se obavezale da će preuzeti mjere kako bi: (a) Razvile, podsticale i nadzirale primjenu minimalnih standarda i smjernica za pristupačnost zgrada i usluga otvorenih za javnost, ili namijenjenih javnosti; (b) Osigurale da privatna lica i preduzetnici koji pružaju usluge i drže objekte otvorene za javnost, ili namijenjene javnosti, uzmu u obzir sve aspekte pristupačnosti za lica sa invaliditetom; (c) Pružile trening i obuku o pitanjima pristupačnosti relevantnim za lica sa invaliditetom svim relevantnim subjektima i akterima; (d) Obezbijedile natpise na Brajevom pismu i u lako čitljivom formatu u zgradama i drugim objektima otvorenim za javnost, ili namijenjenim javnosti; unaprjeđenje Obezbijedile druge oblike žive asistencije i posrednika, uključujući vodiče, čitače i prevodioce na gestovni jezik kako bi olakšali pristup zgradama i drugim objektima otvorenim za javnost; (f) Promovisale druge odgovarajuće oblike asistencije i podrške licima sa invaliditetom kako bi im osigurale pristup informacijama; (g) Promovisale pristup za lica sa invaliditetom novim komunikacijskim tehnologijama i sistemima, uključujući unaprjeđenje; (h) Promovisale dizajniranje, razvoj, proizvodnju

14 Konvencija o pravima lica sa invaliditetom je usvojena od strane Generalne skupštine UN-a 13. decembra 2006. godine. Crna Gora je konvenciju ratifikovala 15. jula 2009. godine.

NA ISTOJ LINIJI?

i distribuciju pristupačnih informacionih i komunikacionih tehnologija i sistema u ranoj fazi kako bi te tehnologije i sistemi postali pristupačni po najnižoj cijeni. (čl. 9 st. 2)

Konvencija uređuje i pitanja vezana za obrazovanje lica sa invaliditetom radi ostvarivanja ovog prava u punom kapacitetu. Države potpisnice obezbijediće inkluzivni sistem obrazovanja na svim nivoima i učenje tokom čitavog života usmjereno na: (a) *pun razvoj ljudskih potencijala i osjećanja dostojanstva i samovrijednosti, kao i jačanje poštovanja ljudskih prava, osnovnih sloboda i ljudske raznovrsnosti, (b) razvijanje ličnosti, talenata i kreativnosti, kao i mentalnih i fizičkih sposobnosti lica sa invaliditetom do najveće moguće mjere, (c) omogućavanje da sva lica sa invaliditetom efektivno učestvuju u slobodnom društvu.*(čl. 24 st. 1) Prilikom ostvarivanja prava na obrazovanje države potpisnice će obezbijediti da: (a) *Lica sa invaliditetom ne budu isključena iz opšteg obrazovnog sistema na osnovu svoje invalidnosti, a da niti jedno dijete sa invaliditetom ne bude isključeno iz besplatnog i obaveznog osnovnog obrazovanja, ili iz srednjeg obrazovanja, zbog svog invaliditeta; (b) Lica sa invaliditetom imaju pristup inkluzivnom, kvalitetnom i besplatnom osnovnom i srednjem obrazovanju u svojoj lokalnoj zajednici na osnovu jednakosti sa drugima; (c) Budu osigurane razumne adaptacije koje će odgovoriti potrebama pojedinaca; (d) Licima sa invaliditetom budu pružena podrška u sklopu opšteg obrazovnog sistema koja im je potrebna da bi im se olakšalo efektivno obrazovanje; unaprijeđenje Budu pružene efektivne individualizovane mjere podrške u okruženjima koje maksimiziraju akademski i socijalni razvoj, u skladu sa ciljem pune uključenosti.*(čl 24 st 2) Država je obavezna da preuzme mjere u cilju omogućavanja licima sa invaliditetom da steknu vještine koje su im potrebne za njihovo jednako učešće u obrazovanju. Te mjere ogledaju se u: (a) *Olakšanju pri učenju Brajevog i alternativnog pisma, augmentativnih i alternativnih načina, sredstava i formata komunikacije, veštine orijentacije i mobilnosti, olakšati vršnjačku podršku i mentorstvo među licima u sličnoj situaciji, (b) Olakšanju učenja gestovnog jezika i promovisanje lingvističkog identiteta zajednice gluvih lica, (c) Osiguranju da se obrazovanje lica, a naročito djece koja su gluva, slijepa ili slijepogluva vrši na jezicima i oblicima komunikacije koji su najprimjereniji i u okruženju koje osigurava maksimalan akademski i društveni razvoj.*(čl 24 st 3) Takođe, mjere se u određenoj mjeri moraju odnositi i na nastavni kadar, tako da država mora preduzeti određene korake u pogledu zapošljavanja nastavnog kadra koje je kvalifikovano da koristi gestovni jezik ili Brajevo pismo, uključujući nastavnike koji su i sami lica sa invaliditetom i da obuču stručnjake i osoblje koji rade na svim nivoima obrazovanja.

U dijelu zdravstvene zaštite, Konvencija propisuje da država mora licima sa invaliditetom omogućiti zdravstvenu zaštitu najvišeg mogućeg standarda. Država mora preduzeti sve mjere kako bi obezbijedila pristup svim zdravstvenim uslugama i

uslugama rehabilitacije licima sa invaliditetom. Država se posebno obavezuje da će:

(a) Licima sa invaliditetom pružiti isti raspon, kvalitet i standarde besplatnih ili priuštljivih zdravstvenih usluga koje su obezbijeđene i za ostale građane, uključujući usluge vezane za seksualno zdravlje i reprodukciju i programe javne zaštite zdravlja namijenjene najširoj populaciji; (b) Licima sa invaliditetom pružiti one zdravstvene usluge koje im posebno trebaju zbog njihove invalidnosti, uključujući ranu identifikaciju i intervencije onda kada je to primjereno i usluge usmjerene na minimiziranje i sprječavanje dalje invalidnosti, uključujući među djecom i starim lici; (c) Nastojati da pomenute zdravstvene usluge obezbijede licima sa invaliditetom što bliže zajednicama u kojima ta lica žive, uključujući seoske zajednice; (d) Zahtijevati od zdravstvenih radnika da licima sa invaliditetom pružaju zaštitu istog kvaliteta koja se pruža i ostalim licima, uključujući na osnovu slobodnog i informisanog pristanka, kroz, između ostalog, podizanje nivoa svijesti dotičnih radnika o ljudskim pravima, dostojanstvu, autonomiji i potrebama osoba sa invaliditetom putem treninga i promovisanja etičkih standarda za javnu i privatnu zdravstvenu zaštitu; unaprjeđenje Zabraniti diskriminaciju protiv lica sa invaliditetom prilikom pružanja zdravstvenog osiguranja i osiguranja života u slučajevima kada nacionalno zakonodavstvo dopušta to osiguranje, koja će biti pružana pod fer i razumnim uslovima. (f) Spriječiti diskriminatorno uskraćivanje zdravstvene zaštite, zdravstvenih usluga, hrane ili tečnosti na osnovu invalidnosti. (čl. 25)

Pravo OSI na rad priznato je na osnovu jednakosti sa drugima, što znači da OSI mogu da zarađuju za život obavljajući posao koji su sami i slobodno odabrali i u radnoj atmosferi koja je otvorena, inkluzivna i pristupačna za OSI. Mjere koje država preduzima u oblasti njihovog rada i zapošljavanja moraju biti usmjerene na:

(a) Zabranu diskriminacije na osnovu invalidnosti u odnosu na sva pitanja vezana za sve oblike zapošljavanja, uključujući uslove regrutovanja, zapošljavanja i primanja na posao, nastavak zapošljavanja, napredovanje u službi, uslove rada, zaštitu zdravlja i bezbjednost na radu; (b) Zaštitu prava lica sa invaliditetom, na osnovu jednakosti sa drugima, na pravedne i povoljne uslova rada, uključujući jednaku nadoknadu za jednak rad, bezbjedne i zdrave uslove rada, uključujući zaštitu od uznemiravanja i mogućnost pokretanja postupaka pravne zaštite u slučaju kršenja ovih prava; (c) Osiguravanje da lica sa invaliditetom mogu da ostvaruju svoja radna i sindikalna prava na osnovu jednakosti sa drugima; (d) Omogućavanje licima sa invaliditetom da imaju efektivan pristup opštim tehničkim programima i programima stručnog usmjeravanja, uslugama za pronalaženje radnog mjesta i produženom treningu i obuci; unaprjeđenje Promovisanje mogućnosti za zapošljavanje i napredovanje u karijeri za lica sa invaliditetom na otvorenom tržištu rada, kao i pomoći ovim licima u traženju, dobijanju i zadržavanju posla; (f) Promovisanje mogućnosti za samozapošljavanje, preduzetništvo, razvoj kooperativa i pokretanje sopstvenog biznisa; (g) Zapošljavanje

NA ISTOJ LINIJI?

lica sa invaliditetom u javnom sektoru; (h) Podsticanje poslodavaca da zapošljavaju lica sa invaliditetom u privatnom sektoru kroz odgovarajuće mjere i politiku, što može uključivati i programe afirmativne akcije, podsticajne i druge mjere; (i) Obezbjedjivanje razumnih adaptacija na radnom mjestu i u radnom okruženju za lica sa invaliditetom, (j) Promovisanje sticanja radnog iskustva za lica sa invaliditetom na otvorenom tržištu rada, (k) Promovisanje profesionalne rehabilitacije i osposobljavanja, programa povratka na posao i zadržavanja posla za lica sa invaliditetom.(čl. 27 st. 1)

[Izvještaj Evropske komisije za Crnu Goru za 2020.godinu](#)¹⁵ u pogledu prava lica sa invaliditetom konstatuje da je pravni i politički okvir konsolidovan iako sporim tempom, dok usklađivanje tek slijedi za zakonodavstvo i njegovo sprovođenje. U Izvještaju se navodi i da određeni zakoni nisu usklađeni s Konvencijom Ujedinjenih nacija o pravima lica sa invaliditetom (CRPD) i međunarodnim standardima, uključujući i definiciju invalidnosti. Pravo na primjenu znakovnog jezika nije u zakonu i predstavlja faktor diskriminacije u pogledu pristupačnosti javne uprave i komunikacija. Tokom 2019. i 2020. godine preduzete su mjere za poboljšanje pristupa lica sa invaliditetom javnim objektima i institucijama, ali napredak u liječenju socijalno ugroženih lica i OSI nije dovoljan. Izvještaj ukazuje na činjenicu da je pristup biračkim mjestima zabrinjavajuće loš i da su unaprjeđenja tu porebna u normativnom dijelu. Obavezne mjere koje treba da sprovode javne ustanove, uprave i lokalne samouprave treba strogo kontrolisati u ključnim sektorima, kao što su obrazovanje, saobraćaj, zapošljavanje, medicinska pomoć u podrška za život u zajednici, zdravstvena i socijalna zaštita, pravda i pravna zaštita. Konstatovano je da Fond za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom još uvijek ne ostvaruje neophodan uticaj i da je potrebna revizija relevantnog nacrtu zakona. U Izvještaju se sugerše da u narednom periodu država mora da sprovede novi Zakon o radu, ali i da izmijeni Zakon o zabrani diskriminacije i uvede kvalitetnije mjere za zapošljavanje usmjerene na mlade, žene, lica sa invaliditetom i manjine.

15 Izvještaj Evropske komisije za Crnu Goru za 2020.

Modeli pristupa invaliditetu

Prema istraživanju stavova javnosti prema OSI iz 2017. godine, dominantna većina građana Crne Gore (82% ispitanika) smatra je da je položaj OSI u Crnoj Gori lošiji u odnosu na položaj prosječnih građana Crne Gore. Istraživanje percepcije građana prema OSI iz februara 2020. godine potvrdilo je ovaj stav i pokazalo da skoro polovina (46% ispitanika) smatra da je položaj OSI isti kao i prije pet godina, dok je čak 11% ispitanika navelo da se taj položaj pogoršao u odnosu na prije pet godina.

Crna Gora je zemlja svih njenih građana jednako, bez obzira na različitosti i lične osobine, što propisuju i zakoni u oblasti zaštite od diskriminacije, ali i oni u oblasti prava osoba sa invaliditetom kao jedne od tih različitosti. Dodatno, vanjskopolitički prioriteti obavezuju državu Crnu Goru na izričito poštovanje ljudskih prava svih a naročito marginalizovanih grupa. Niz strateških dokumenata donešeno je kako bi se unaprijedio položaj osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori, a značajan doprinos daju i nevladine organizacije koje u svom fokusu imaju zaštitu prava i promociju inkluzije osoba sa invaliditetom.

Međutim, uprkos svim državnim, vladinim i nevladinim naporima da se pozicija osoba sa invaliditetom u crnogorskom društvu unaprijedi, ona i dalje nije na nivou optimalnog, na šta ukazuju i istraživanja i izvještaji, nacionalnih i međunarodnih aktera koji procjenjuju stepen razvoja ljudskih prava u Crnoj Gori.

Osobe sa invaliditetom ostaju jedna od najmarginalizovanijih grupa, poslije romsko-egipćanske populacije i LGBTIQ osoba. Socijalna distanca koja dominantna kao nekad ipak je prisutna i to posebno u odnosu na direktni kontakt sa osobama sa invaliditetom. Terenski podaci i iskustveni doživljaj ukazuju da je nekoliko oblasti ostvarivanja prava osoba sa invaliditetom najviše pogođeno predrasudama i stereotipima, diskriminacijom i u krajnjem namjernim isključivanjem ovih osoba.

Zapošljavanje, ostvarivanje zdravstvene zaštite, obrazovanje i pristupačnost objekata i servisa ostaju oblasti koje su među najpogođenijima nedovoljnim stepenom ostvarivanja prava osoba sa invaliditetom i nedovoljnom afirmacijom principa samostalnog života.

NA ISTOJ LINIJI?

Iako nijedna država, pa time ni Crna Gora, nema zvanični model pristupa invaliditetu, odnosno okvir ponašanja i tretiranja osoba sa invaliditetom, nekoliko distinktivnih modela pristupa se mogu identifikovati i u crnogorskom društvu.

Tako je *herojski model* prisutan najviše u izvještavanju medija, ali i u radu lica zaposlenih u institucijama za zbrinjavanje OSI. Po ovom modelu se na sve što OSI uradi gleda kao na veliki uspjeh iako je u pitanju sasvim uobičajena stvar, poput završetka školovanja, upisivanja fakulteta, pokretanja sopstvenog biznisa, itd. Fokus ovog modela pristupa je na invaliditetu i razmišljanju da OSI rijetko šta ili čak ništa ne mogu uraditi same. *Milosrdni model ili model milosrđa* posmatra invaliditet kao stanje koje je prouzrokovano nekom zaslugom odnosno grijesima roditelja ili predaka, za šta je osoba kažnjena „božjom voljom“. Fokus ovog modela je sažaljenje ili milosrđe u cilju prikupljanja „poena“ odnosno iskupljivanju grijeha ili dobijanju milosti ako se nekoj osobi sa invaliditetom pomogne. No, najviše je štete OSI nanio *medicinski model* koji invaliditet posmatra kao problem pojedinca izazvan bolešću, povredom ili drugim oštećenjem zdravlja i uslijed toga je osobi potrebna medicinska pomoć ili njega kako bi se invaliditet uklonio ili „ispravio“. Fokus, po ovom pristupu, je isključivo samo na invaliditetu, na nedostacima i „oštećenjima“.

Model koji je najpoželjniji prilikom pristupa invaliditetu, i koji je poslije modela pristupa zasnovanog na ljudskim pravima najpozitivniji za OSI, je *socijalni model* koji invaliditet posmatra kao splet uticaja društvenih prepreka (fizičkih, komunikacionih, stavova) koji onemogućavaju OSI da budu ravnopravni sa svima u društvu. Cilj ovog pristupa jeste unaprjeđenje kvaliteta života, uklanjanje barijera i ostvarivanje pune jednakosti. *Model pristupa invaliditetu zasnovan na ljudskim pravima* ide dalje i fokusira se na OSI, odnosno na mogućnosti, sposobnosti i princip samostalnog života OSI koja je u centru kao donosilac odluka o svom životu ukoliko za to posjeduje mentalnu sposobnost.

Cilj borbe za ljudska prava osoba sa invaliditetom je puna socijalna inkluzija osoba sa invaliditetom. Socijalna inkluzija podrazumijeva da svi oni koji su u nepovoljnom položaju ili su marginalizovani budu uključeni u društvo na ravnopravnoj osnovi, dobiju mogućnosti i sredstva koja omogućavaju puno učešće u ekonomskom, kulturnom i ukupnom društvenom životu, i dostizanju životnog standarda primjerenog društvu u kojem žive. Stoga se treba zalagati za model pristupa invaliditetu zasnovan na ljudskim pravima u kombinaciji sa socijalnim modelom, kao i za princip samostalnog života i za socijalnu inkluziju OSI.

Zapošljavanje osoba sa invaliditetom

Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom, kao zakonski mehanizam, i Zavod za zapošljavanje Crne Gore, sa svojim Sektorom za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom - Fondom kao institucionalnim mehanizmom, kombinovano djeluju na poboljšanju zapošljivosti OSI i njihovo zapošljavanje.

Zavod za zapošljavanje Crne Gore donio je i [Vodič kroz prava lica sa invaliditetom i poslodavaca u oblasti profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja](#) koji afirmiše zapošljavanje kao jedan od načina borbe protiv socijalne izolacije. Naponi Zavoda, ali i drugih nadležnih organa i nevladinih organizacija koje se bave poboljšanjem položaja OSI u oblasti rada i zapošljavanja, oslanjaju se upravo na Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i to najviše na članove koji propisuju obavezu plaćanja doprinosa za nezapošljavanje lica sa invaliditetom u odnosu na broj zaposlenih, o čemu je više riječi bilo u zakonodavnom okviru za ovu oblast. Podsjetimo da svaki poslodavac koji ima od 20 do 50 zaposlenih radnika/ca ima zakonsku obavezu da zaposli makar jednu osobu sa invaliditetom, a poslodavac koji ima više od 50 zaposlenih, mora zaposliti najmanje 5% osoba sa invaliditetom. Ukoliko neki poslodavac zaposli osobu sa invaliditetom čiji je stepen invaliditeta 80% ili više, smatraće se da je zaposlio dvije osobe sa invaliditetom. Svaki poslodavac koji je po zakonu morao da zaposli osobu sa invaliditetom ili više njih a nije to učinio, obavezan je da uplati navedeni doprinos za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom u iznosu od 20% od prosječne zarade u godini koja prethodi uplati tog doprinosa¹⁶. Upravo se ovi doprinosi, između ostalog, slivaju u Fond za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom koji ta sredstva treba da koristi kako bi se povećao broj zaposlenih osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori i kako bi se njihova konkurentnost na tržištu rada unaprijedila¹⁷. Dodatno,

16 I poslodavci koji imaju manje od 20 zaposlenih ali više od 10 moraju uplatiti poseban doprinos, s tim da je on smanjen na 5% prosječne zarade u godini koja prethodi uplati doprinosa.

17 Kako se navodi u Vodiču sredstva Fonda se mogu koristiti za: mjere i aktivnosti profesionalne rehabilitacije za nezaposlena i zaposlena lica sa invaliditetom, sufinansiranje posebnih organizacija za zapošljavanje, programe aktivne politike zapošljavanja u kojima učestvuju lica sa invaliditetom, subvencije poslodavcima koji zapošljavaju lica sa invaliditetom, finansiranje grant šema (dodjela bespovratnih sredstava za finansiranje projekata profesionalne rehabilitacije, aktivne politike zapošljavanja i zapošljavanja lica sa invaliditetom) i novčane pomoći za učesnike programa za vrijeme trajanja profesionalne rehabilitacije i uključivanja u mjeru aktivne politike zapošljavanja (obrazovanje i osposobljavanje odraslih).

NA ISTOJ LINIJI?

kako bi se poslodavci motivisali da zaposle lice sa invaliditetom, posebne olakšice i subvencije su uvedene za sve poslodavce koji zaposle OSI¹⁸. Jedna od tih olakšica je pravo na subvencionisanje dijela zarade OSI. Ovaj zakonski okvir pruža dobru osnovu za pospješivanje zapošljavanja lica sa invaliditetom u Crnoj Gori. Pri tome, treba naglasiti da je nedostatak Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom korišćenje neispravne i neadekvatne terminologije, a posebno korišćenje pogrdnih i uvrijedljivih termina u članovima Zakona, iako ti članovi sami po sebi nijesu diskriminatorni mimo terminologije¹⁹.

Dalje, zapošljavanje OSI u nadležnosti je i Ministarstva rada i socijalnog staranja koje u okviru prijedloga **Akcionog plana zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa** ima posebno poglavlje *Integracija u obrazovanju i zapošljavanju lica sa invaliditetom*²⁰. U zavisnosti od godine to obuhvata profesionalnu rehabilitaciju, finansiranje grant šema za podsticanje zapošljavanja OSI, subvencija za zapošljavanje OSI, zakonodavne aktivnosti, itd. Dalje, ovi akcioni planovi zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa prepoznaju OSI i u drugim svojim djelovima, kao što je to slučaj, na primjer, sa AP-om za 2019. godinu u dijelu *Povećanje efikasnosti mjera aktivne politike zapošljavanja sa posebnim naglaskom na uključivanje na tržište rada mladih, žena i dugoročno nezaposlenih lica; Pilot projekti usmjereni na osobe u riziku od socijalne isključenosti na bazi principa lokalnog partnerstva* iz AP-a za 2015, itd.

Strategija za zaštitu lica sa invaliditetom od diskriminacije za 2017-2021

Ministarstva za ljudska i manjinska prava predviđa i oblast zapošljavanja kao jedan od prioritetnih, odnosno *diskriminaciju u oblasti profesionalne rehabilitacije, rada i zapošljavanja* i posebno za period 2019-2020, a operativni cilj je *ravnopravan pristup za lica sa invaliditetom profesionalnoj rehabilitaciji, radu i zapošljavanju*. Taj dokument se poziva na podatke *Istraživanja o obimu i tipovima diskriminacije u Crnoj Gori*²¹. Po ovom istraživanju iz 2016. godine, čak 88% ispitanika smatra da OSI u najmanjoj mjeri mogu ostvariti prava koje zakon garantuje svima upravo u oblasti zapošljavanja. I same OSI koje su učestvovalе u istraživanju, odnosno 77% njih smatra da je zapošljavanje oblast u kojoj u najmanjoj mjeri ostvaruju svoja prava. Slično tome, zapošljavanje je prepoznato i kao oblast u kojoj OSI nailaze na najviše problema (oko 60% ispitanika ima ovaj stav). Nažalost, ovo istraživanje pokazuje

18 Osim toga, Zavod za zapošljavanje Crne Gore je 2019. godine donio dopunjeno i izmijenjeno izdanje *Priručnika za preduzetnike* u okviru Inoviranog programa samozapošljavanja u kojem se olakšice za poslodavce koji zapošljavaju osobe sa invaliditetom posebno objašnjavaju.

19 Neki od problematičnih termina ovog zakona, koji nijesu u skladu sa modelom pristupa invaliditetu zasnovanom na ljudskim pravima, su: duševno oštećenje ili bolest; invalid rada; lice ometeno u razvoju; stepen ometenosti itd.

20 Odnosno *Integracija u zapošljavanju lica sa invaliditetom* u ranijim AP-ima.

21 Podatak je iz *Istraživanja o obimu i tipovima diskriminacije u Crnoj Gori* Ministarstva za ljudska i manjinska prava iz oktobra 2016. godine

da ne postoji dovoljna spremnost poslodavaca da zaposle OSI i da zaposlenje OSI uglavnom zavisi od vrste invaliditeta koji osoba ima. Takođe, istraživanje je pokazalo da građani smatraju da poslodavci radije biraju da plaćaju nadoknade koje im slijede ukoliko ne zaposle OSI, nego da ove osobe zaposle. CGO je početkom 2020. godine sproveo istraživanje stavova javnog mnjenja prema OSI koje, između ostalog, adresira i oblast zapošljavanja a rezultati istraživanja su obrađeni detaljnije u zasebnom poglavlju ove studije.

Strategija za integraciju lica sa invaliditetom u Crnoj Gori 2016-2020, takođe, kao jedan od prioriteta ima zapošljavanje te mjere za oblast zapošljavanja u dijelu unaprijeđenja zakonodavnog okvira, aktivnih politika zapošljavanja lica sa invaliditetom, podsticanja samozapošljavanja i preduzetništva lica sa invaliditetom, programa edukacije za osobe koje rade na uslugama profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja lica sa invaliditetom, unaprijeđenja sistema evidencije zaposlenih i nezaposlenih lica sa invaliditetom, uključivanja žena sa invaliditetom na tržište rada, i razvijanja društvenog preduzetništva. I ova strategija apostrofira nedovoljnu zapošljenost OSI uprkos svim mjerama olakšica za poslodavce.

Dodatno, i **Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030. godine** naglašava da se OSI ne zapošljavaju dovoljno, i posebno podstiče osiguranje socijalne stabilnosti i smanjenje stope siromaštva u okviru kojeg se planira postizanje pune i produktivne zaposlenosti i dostojanstven rad za sve žene i muškarce, uključujući mlade i OSI i jednaku platu za rad jednake vrijednosti. Ova strategija afirmiše i borbu protiv socijalne isključenosti, između ostalog, i OSI.

Strategija za mlade 2017 - 2021 posebnu pažnju posvećuje mjeri otklanjanja barijera za pristup tržištu rada svim mladima, a onda i naročito mladima iz marginalizovanih grupa, između ostalog i mladih sa invaliditetom, koje ovaj dokument prepoznaje kao jednu od najugroženijih grupa kad je u pitanju zapošljavanje. Ova Strategija ukazuje i na značaj novih tehnologija za traženje posla, pa predviđa i unaprijeđenje postojećih i kreiranje novih programa koji podstiču aktivnost mladih, posebno dugoročno nezapošljenih i onih iz osjetljivih društvenih grupa, poput mladih žena, OSI, Roma i Egipćana, liječenih korisnika psihoaktivnih supstanci i sl, a što uključuje razvoj aplikacija za mobilne telefone i drugih inovativnih alata za tražioce posla, kao i razvoj programa vršnjačke edukacije na temu zapošljivosti mladih.

Nažalost, uprkos svim ovim zaštitnim mehanizmima i strateškim dokumentima za unaprijeđenje konkurentnosti i zapošljivosti OSI, poslodavci mahom ostaju pri svom izboru plaćanja predviđenih doprinosa umjesto da zaposle OSI.

Stav samih OSI u vezi sa ovim pitanjem je podijeljen, kako ukazuju podaci iz

NA ISTOJ LINIJI?

terenskog iskustva CGO-a u programima kroz koje je CGO, posredstvom grant šema, radio na povećanju zapošljavanja OSI. Tako dio OSI, posebno onih koji su samostalniji u odlučivanju o svom životu, ima iskrenu želju i aktivno radi na traženju posla, učestvujući i na kratkoročnim programima zapošljavanja, pohađajući i obuke za usavršavanje znanja i vještina. Zanimljivo je da mladi sa invaliditetom pokazuju veće interesovanje za zaposlenjem i kod onih koji imaju podršku roditelja u tome postoji veća lična satisfakcija poslom i postignutim rezultatima. S druge strane, OSI koje nemaju značajnu slobodu samostalnog odlučivanja o svom životu prate želje roditelja da je lakše sjedjeti kući i primati naknadu nego se zaposliti i izlagati mogućoj diskriminaciji na radnom mjestu. Pri tom, Crna Gora ima kvalitetan sistem zaštite od diskriminacije, između ostalog i OSI, i po većini istraživanja, socijalna distanca prema OSI je znatno manja u odnosu na neke druge marginalizovane grupe.

Takođe, komparativna analiza zakonodavnog okvira za zapošljavanje lica sa invaliditetom u regionu pokazuje da je, po zakonu, na primjer, u Srbiji takođe obavezno zapošljavanje jedne OSI za poslodavce koji broje od 20 do 49 radnika/ca, dok je za kolektive sa 50 i više radnika, obavezno zapošljavanje po dvije OSI kao što je slučaj i u crnogorskom zakonskom rješenju. Za razliku od Crne Gore, zakon o zapošljavanju OSI u Srbiji omogućava poslodavcima izbjegavanje zapošljavanja OSI ukoliko zaključe ugovorni odnos sa preduzećem za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanja OSI u iznosu od 20 prosječnih zarada u Republici Srbiji. Međutim, doprinos koji poslodavci moraju uplatiti za nezapošljavanje OSI je u srpskom zakonu veći, odnosno tzv. penali podrazumijevaju trostruki iznos minimalne zarade u skladu sa propisom o radu za svaku OSI koju poslodavac nije zaposlio/la, dok je u crnogorskom slučaju taj iznos 20% od prosječne zarade u zemlji za prethodnu godinu. Takođe, po crnogorskom zakonskom rješenju i poslodavci koji imaju manje od 20 ali više od 10 zaposlenih i nijesu zaposlili OSI moraju da plate doprinos u iznosu od 5% od prosječne zarade u zemlji za prethodnu godinu. Ukoliko poslodavac u Srbiji zaposli na neodređeno vrijeme OSI bez radnog iskustva ima pravo na subvenciju zarade za tu osobu u trajanju od 12 meseci, a ta subvencija zarade ostvaruje se u visini minimalne zarade utvrđene u skladu sa propisima o radu. Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju invalida Republike Srpske prvo u samom svom nazivu koristi termin “invalid” koji je krajnje neadekvatan i unižavajući, a isti taj termin se koristi i kroz ostatak zakona. Međutim, prednost ovog Zakona je što propisuje da poslodavci na svakog 16-og zaposlenog moraju zaposliti minimum jednu osobu sa invaliditetom a poslodavac koji nije ispunio tu obavezu dužan je da uplati doprinos u iznosu od 0,2% od isplaćene mjesečne bruto plate svih zaposlenih.

Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i upošljavanju osoba sa invaliditetom Bosne i Hercegovine u svom naslovu nema problematičnih termina ali u samom tekstu koristi pogrdan i pogrešan termin, odnosno pojam “mentalna retardacija”.

Što se tiče konkretnih rješenja, i po ovom Zakonu su poslodavci obavezni da zaposle jednu OSI na svakih 16 zaposlenih. Poslodavci koji ne ispune ovu obavezu dužni su da uplaćuju poseban doprinos odnosno iznos od 25% prosječne plate u Federaciji za svaku OSI koju nisu zaposlili. Dodatno, diskriminacija po osnovu invaliditeta nije izričito zabranjena u Ustavu BiH, a ni u Zakonu o zabrani diskriminacije, i zakoni nijesu u potpunosti usklađeni sa Konvencijom UN o pravima osoba sa invaliditetom kako pokazuje alternativni *Izvještaj o primjeni konvencije o pravima osoba sa invaliditetom UN-a u BiH u 2018. godini*. Takođe, ovaj izvještaj ukazuje i na nedostatak primjene kvotnog sistema zapošljavanja OSI i u Federaciji BiH i u Republici Srpskoj.

S druge strane, Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom Republike Hrvatske nije najjasniji kod propisa kvota za zapošljavanje OSI. Hrvatski zakon predviđa zapošljavanje OSI kod poslodavaca sa više od 20 zaposlenih, ali ne propisuje izričito koji broj OSI poslodavac mora zaposliti. Navodi se samo da je to obavezno i da broj zapošljenih OSI ne smije biti manji od 2% niti veći od 6% od ukupnog broja zaposlenih radnika kod poslodavca koji imaju obavezu zapošljavanja OSI. Po ovom Zakonu dakle, nemaju svi poslodavci tu obavezu. Međutim, ono što hrvatsko zakonsko rješenje propisuje a što je dobra praksa jeste obaveza da organi državne uprave, sudske vlasti, i druge institucije, kao i organi lokalne samouprave, preduzeća u vlasništvu ili u pretežnom vlasništvu Republike Hrvatske ili jedinica lokalne samouprave, kao i druga prava lica s javnim ovlašćenjima, prilikom zapošljavanja daju prednost OSI pod jednakim uslovima. Takođe, povoljnost koju ovaj Zakon prepoznaje jeste u slučajevima kada poslodavci koji nisu obavezani kvotnim sistem ipak zaposle OSI onda stiču pravo na novčanu nagradu države. Osim toga, propisano je da poslodavci koji su obavezni da zaposle OSI a to ne učine plaćaju poseban doprinos koji se obračunava na osnovu broja OSI koje je poslodavac bio dužan zaposliti pomnoženo sa iznosom minimalne zarade za period na koji se obaveza odnosi, a visina naknade se obračunava po stopi od 30%. Dakle, ovo zakonsko rješenje uključuje i sankciju i nagradu, što može biti dobar podsticaj za poslodavce, naročito imajući u vidu da hrvatski zakon samo generalno predviđa olakšice za sve poslodavce, umanjenje poreza itd. i izričito predviđa subvenciju zarade OSI jedino integrativnim i zaštitnim radionicama koje su i osnovane sa ciljem zapošljavanja lica sa invaliditetom.

Crnogorsko zakonsko rješenje za zapošljavanje OSI se i komparativnom metodom regiona ističe kao dobro i efikasno. Naročito je to slučaj sa decidinim i izričitim odredbama koje ne ostavljaju puno mogućnosti za arbitrarno djelovanje ili slobodno tumačenje. No, u primjeni se identifikuju izazovi, jer Zakon ne može usloviti spremnost poslodavaca da radije zapošljavaju OSI nego da plaćaju doprinose za nezapošljavanje ovih osoba.

Ostvarivanje zdravstvene zaštite osoba sa invaliditetom

Jedan od članova Zakona o zdravstvenoj zaštiti Crne Gore (čl. 71, st. 5) propisuje mogućnost da u Odboru direktora, koji je obavezan organ u zdravstvenim ustanovama koje obavljaju djelatnost Kliničkog centra Crne Gore, Instituta za javno zdravlje, Zavoda za hitnu medicinsku pomoć, Zavoda za transfuziju krvi, Zdravstvene ustanove Apoteke Crne Gore "Montefarm" i doma zdravlja Glavnog grada, bude imenovan i predstavnik/ca nevladinih organizacija koje se bave zaštitom interesa lica sa invaliditetom. Međutim, Klinički centar kao jedna od najvažnijih jedinica zdravstvenih usluga godinama unazad u sastavu svog Odbora direktora nema takve članove, to ukazuje i da se značaj te mogućnosti ne prepoznaje.

Da je zdravstvena zaštita jedna od oblasti u kojoj OSI imaju najviše problema sa ostvarivanjem prava pokazuje i **Strategija za zaštitu lica sa invaliditetom od diskriminacije za 2019 - 2020.** kroz poglavlje *Diskriminacija u oblasti zdravstvene zaštite i pristupa adekvatnim pomagalima*. U ovom poglavlju se propisuju preventivni pregledi na svim nivoima zaštite za OSI i pristup savjetovalištim na primarnom nivou zdravstvene zaštite uz prisustvo tumača i medijatora po potrebi. Takođe, propisuje se obaveza stavljanja natpisa na Brajevom pismu na svim zdravstvenim ustanovama do 2020. godine, a ovih natpisa trenutno nema i OSI se ne mogu na taj način samostalno informisati o institucijama zdravstvene zaštite. Napori koji se ulažu u okviru ove oblasti fokusirani su uglavnom na zdravstvenu zaštitu djece sa invaliditetom, što jeste važna oblast, ali strateški okvir zaštite OSI u oblasti zdravstvene zaštite ne posvećuje dovoljno pažnje ostvarivanju prava punoljetnih OSI, posebno kada je riječ o sprječavanju diskriminacije OSI prilikom ostvarivanja zdravstvene zaštite, stepenu informisanosti o zdravstvenoj zaštiti, pristupačnosti objektima zdravstvenih institucija uključujući i stomatološke ordinacije itd.

U dijelu doprinosa integraciji OSI u Crnoj Gori, pohvalno je što su kod zdravstvene zaštite trudnica u Kliničkom centru Crne Gore, opštoj bolnici Cetinje i domu zdravlja Pljevlja nabavljeni ginekološki stolovi prilagođeni ženama sa invaliditetom. Slično

tome, u dijelu stomatološke zaštite u Kliničkom centru obezbjeđena je mobilna dentalna jedinica za djecu sa invaliditetom, odnosno pokretna stomatološka jedinica za sanaciju zuba djece sa invaliditetom u opštoj anesteziji²².

S druge strane, odnos prema djeci sa invaliditetom se, nažalost, u nekim strateškim dokumentima i dalje bazira na medicinskom modelu pristupa invaliditetu. Na primjer, u **Strategiji za integraciju lica sa invaliditetom u Crnoj Gori 2016 - 2020**, djeca sa invaliditetom se i pojmovno određuju kao djeca sa smetnjama u razvoju, te je fokus centara za podršku djeci sa smetnjama u razvoju²³ između ostalog *“rano otkrivanje, praćenje i tretman djece sa psihomotornom disfunkcijom”*, kao i organizacija rada *“Savjetovaništa za djecu sa drugim hroničnim oboljenjima i smetnjama”*. Potrebno je promijeniti fokus koji je sada na samom invaliditetu, odnosno “oboljenju”, jer to umanjuje socijalni aspekt i mogućnosti i sposobnosti koje djeca sa invaliditetom nesumnjivo imaju i koje se u ranoj dobi mogu identifikovati, osnažiti i pojačati do najvećeg mogućeg stepena kako bi uslovile razvoj djeteta sa invaliditetom u ravnopravnog građanina/ku Crne Gore zadovoljnog svojim životom i pozicijom u društvu. Nažalost, trenutno je akcenat na liječenju i otklanjanju invaliditeta umjesto na razvoju sposobnosti za razvoj i samostalni život. Ovaj pristup se konkretno u Strategiji za integraciju lica sa invaliditetom 2016-2020 nastoji ispraviti u navođenju da pojam socijalne inkluzije još uvijek nije na adekvatan način shvaćen u sistemu zdravstvene zaštite. S druge strane, **Strategija za zaštitu lica sa invaliditetom** mnogo više afirmiše socijalni pristup invaliditetu. Kao usluge u kojima je ostvarivanje zdravstvene zaštite OSI najviše otežano navode se ginekološke i stomatološke usluge, uz nedostatak pojedinih specijalizovanih kadrova, prvenstveno logopeda. Kao oblast čije unaprijeđenje se, takođe, targetira ovom Strategijom navodi se i seksualno i reproduktivno zdravlje i kontracepcija. Posebno se i ravnopravan pristup zdravstvenim uslugama za OSI nastoji postići za ruralna i slabije razvijena područja.

Jedan od problema OSI u ovoj oblasti je nezakonito oduzimanje poslovne sposobnosti i smještanje u ustanove za dugotrajan boravak lica sa invaliditetom bez njihovog pristanka. Motivi koji mogu roditelja ili zakonskog staratelja opredijeliti da nezakonito zatraži oduzimanje poslovne sposobnosti svom djetetu ili šticeniku neopravdani su i predstavljaju poseban vid diskriminacije i nasilja nad OSI. Čak i u uslovima kada je poslovna sposobnost OSI oduzeta na zakoniti način, boravak u specijalizovanim ustanovama može da uzrokuje još teži stepen narušavanja mentalnog zdravlja,

22 Sredstva za nabavku mobilne dentalne jedinice za djecu sa invaliditetom donirao je Zavod za zapošljavanje CG Kliničkom centru. Nije poznato da li druge zdravstvene ustanove posjeduju ove pokretne stomatološke jedinice.

23 Naziv centra sadrži pogrdnu odrednicu odnosno - smetnje u razvoju. Ispravan termin bi bio djeca sa invaliditetom ili eventualno djeca sa poteškoćama u razvoju. Slično tome i centri za podršku djeci sa posebnim potrebama nose pogrešan termin jer ne postoje posebne potrebe već specifičniji načini ostvarivanja potreba koje su iste kod svih.

NA ISTOJ LINIJI?

posebno ako uslovi u ovim ustanovama nisu adekvatni. Jedna od takvih ustanova je i JU Zavod Komanski most u Podgorici, koji je započeo kao zavod za zbrinjavanje djece sa psiho-socijalnim i intelektualnim invaliditetom, ali je prerastao u zavod za trajno zbrinjavanje odraslih. Monitorinzi rada ove ustanove nisu ustanovili optimalan tretman korisnika/ca smještenih u njemu, iako se konstatuje da određeni uslovi jesu ispunjeni i da je vidljiv napor zapošljenih da rade na unaprjeđenju. Nažalost, posjetom ovom Zavodu se može konstatovati primjena medicinskog, herojskog i modela milosrđa prema OSI, odnosno modela koji u fokus stavljaju invaliditet i oboljenje umjesto da fokus bude osoba, njene potrebe, sposobnosti i mogućnosti²⁴.

24 Više o Komanskom mostu vidjeti na: <https://juzkomanskimost.me>

Obrazovanje osoba sa invaliditetom

Crnogorski zakoni u dijelu obrazovanja OSI zabranjuju diskriminaciju, omogućavaju afirmativnu akciju i afirmišu inkluzivno obrazovanje. Posebno je značajan propis da se svi studenti sa invaliditetom oslobađaju obaveza plaćanja naknade za školovanje na javnim i na privatnim fakultetima.

Inkluzivno obrazovanje je važno i kao princip i mada je definisan i afirmisan u većini zakona koji obrađuju oblast obrazovanja kad su u pitanju OSI, po istraživanjima koje je radio CGO ne daje željene rezultate. Ocjena Evropske komisije je, takođe, blago opominjuća naročito kad je u pitanju nedovoljan broj djece sa invaliditetom koja pohađaju školu, a zabrinjavajuće visok broj ispisivanja iz škole među ranjivijim grupama, što u crnogorskom slučaju uključuje i djecu sa invaliditetom. Izvještaj o ljudskim pravima za Crnu Goru američkog Stejt Departmenta za 2018. pored registrovanja napora Vlade da djeca sa invaliditetom pohađaju škole i univerziteta, problematizuje kvalitet obrazovanja koji djeca i studenti sa invaliditetom dobijaju. Slična bojazan se ističe i u pogledu objekata obrazovnih ustanova koji nijesu adekvatno opremljeni za OSI. Pristupačnost javnih površina i objekata je dio posebnog poglavlja ove studije, te će o njoj biti više riječi u nastavku. Međutim, upozorenje da kvalitet obrazovanja OSI nije zadovoljavajući je alarmantno, a posebno u kontekstu nekih modela pristupa invaliditetu. U svom izještavanju, mediji u Crnoj Gori dominantno praktikuju herojski model pristupa invaliditetu. Koliko god, na primjer, svršetak visokog obrazovanja jeste uspjeh, ipak je to nešto što je u XXI vijeku očekivano i treba da bude pristupačno i uobičajeno za sve OSI koje žele da se obrazuju.

Slično tome, iskustva sa terena ukazuju da nastavnici i profesori praktikuju jedan umanjeni standard ocjenjivanja OSI u odnosu na djecu bez invaliditeta. To erodira obrazovanje OSI, i čak sa dobrim obrazovnim kvalifikacija nemaju jednake šanse na tržištu rada jer ne posjeduju jednak nivo znanja i vještina zbog tih sniženih standarda. Slično tome, specijalne škole za djecu sa invaliditetom imaju umanjena očekivanja od djece koja se u njima obrazuju, te i to umanjuje zapošljivost i konkurentnost djece sa invaliditetom koja su obrazovanje sticala u ovakvim ustanovama kada stupe na tržište rada.

NA ISTOJ LINIJI?

U crnogorskom društvu je prisutan i problem neredovnih mogućnosti roditelja da angažuju personalnog asistenta ili asistenta u nastavi za djecu sa invaliditetom. Naime, često je makar jedan od roditelja u toj ulozi asistenta u nastavi jer finansijski ne mogu omogućiti svom djetetu adekvatnu pomoć u sticanju obrazovanja. Pozitivno je, doduše, što asistente u nastavi angažuju škole. Da ni asistencija u nastavi nije uvijek najbolje rješenje pokazuju iskustva CGO-a da više nego što bi trebalo ti asistenti bivaju oni koji odrađuju nastavni zadatak umjesto OSI, umjesto da adresiraju neophodne motoričke ili druge radnje koje samo predstavljaju „produženu ruku“ osobe sa invaliditetom²⁵.

Obrazovanje osoba koje su na bilo koji način marginalizovane diktira šanse koje te osobe mogu imati u budućnosti i kakav život će voditi. To je naročito slučaj sa osobama sa invaliditetom kojima su te šanse sužene što zbog invaliditeta, što zbog društvenih barijera u smislu prepreka ali i stavova, nerijetko i samih OSI ili njihovih staratelja.

25 U slučajevima kada je fina i gruba motorika osoba sa invaliditetom umanjena ili onemogućena u smislu korišćenja ruku i prstiju za izradu zadataka i praćenje nastave.

Pristupačnost objekata i servisa osobama sa invaliditetom

Pristupačnost objekata i servisa OSI u smislu ove studije smatra se prilagođenost javnih objekata i površina licima sa smanjenom pokretljivošću, dok pristupačnost servisa OSI podrazumijeva dostupnost informacija i servisa osobama sa fizičkim invaliditetom koji utiče na prijem i obradu podataka/informacija i stoga podrazumijeva prilagođenost. Prema **Pravilniku o bližim uslovima i načinu prilagođavanja objekata za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom** koji se odnosi na objekte u javnoj upotrebi, stambene i stambeno-poslovne objekte, ovi prostori moraju biti prilagođeni za korisnike pomagala: bijeli štap, pas vodič, invalidska kolica, štap, štake, hodalica. Objekti u javnoj upotrebi, stambeni i stambeno-poslovni objekti u smislu ovog Pravilnika su: *objekti trgovačke, ugostiteljske i/ili turističke namjene* (robne kuće, tržni centri, kafane, turistički informativni centri, itd.); *objekti poštanske i/ili telekomunikacione namjene* (poštanska sala, telekomunikacioni centri, itd.); *objekti za pružanje finansijskih usluga* (banke i sl.); *objekti zakonodavne, sudske, izvršne, upravne i druge namjene* (Vlada Crne Gore; Skupština Crne Gore; organi sudske vlasti; organi državne i lokalne uprave i sl.); *objekti zdravstvene, rehabilitacione, socijalne i dječje zaštite* (zdravstvene ustanove, apoteke, ambulante, bolnice, domovi zdravlja, lječilišna plaža, domovi za stare, narodne kuhinje, itd.); *objekti u kojima često borave lica sa invaliditetom* (objekti u kojima se nalaze poslovne prostorije saveza, društava i/ili udruženja lica sa invaliditetom; ustanova za vaspitanje i obrazovanje lica sa invaliditetom; ustanova za rehabilitaciju; ustanova za smještaj lica sa invaliditetom i sl.); *objekti vaspitne i obrazovne namjene* (dječji vrtić; škola, visoko-obrazovna institucija; učenički i studentski dom, itd.); *objekti kulturne namjene* (biblioteke; kulturni centri; muzeji, galerije, izložbene prostore, bioskopi, pozorišta itd.); *objekti saobraćajne namjene* (aerodrom; autobuska i željeznička stanica; stajališta, benzinske pumpe itd.); *objekti sportsko - rekreacione namjene* (sportski tereni i sl.); *objekti zabavne namjene* (zabavni park; zoološki i botanički vrt i sl.); *objekti vjerske namjene* (obredna dvorana; vjerski i dobrotvorni centar); *objekti za izvršavanje krivičnih sankcija* (zatvor; vaspitni zavod i sl.); *prostori i površine javne namjene* (pješački trg, ulica, staza u parku, dječjem igralištu i na šetalištu; pješački prolaz, pasarela i pješački most; ulični prelaz i sl.); *objekti ostale namjene*

NA ISTOJ LINIJI?

(sajamski i izložbeni centar; javni WC; objekat u kome je obavezno izvođenje četiri ili više WC jedinica za javnu upotrebu; kapela, mrtvačnica i krematorijum; javno sklonište i sl.). Ovaj Pravilnik dalje propisuje uslove za taktilne površine, rampe, stepeništa, liftove, platforme, ulazne prostore, hodnike, toalete, kupatila, kuhinje, sobe, učionice, radne prostore, stanove, kafane i restorane, tuš kabine, kabine za presvlačenje, glasačke kabine, ulaze u vodu na plažama i bazenima, mjesta u gledalištima, telefone i bankomate, električnih instalacija, kvaka na vratima i prozorima, šaltere, pultove, stajališta i perona, parking mjesta, javne pješačke površine, semafore, pješačke prelaze, pješačka ostrva, raskrsnice, itd.

Međutim, ovaj Pravilnik je za sada samo papir jer se još uvijek ne sprovodi dosljedno, a strateški okvir koji bi trebalo da obezbijedi njegovo sprovođenje nije adekvatno urađen. Prvenstveno, bilo je potrebno izraditi Analizu pristupačnosti elemenata javnog saobraćaja u skladu sa ovim Pravilnikom, iako ni to nije samo po sebi nije garant ispunjavanja ciljeva Pravilnika²⁶. U tom dijelu, dostupna je samo **Analiza pristupačnosti elemenata autobuskih stanica** koju je kao projektnu aktivnost naručila Privredna komora Crne Gore a izradilo nevladino Udruženje za održivu mobilnost 2020. godine. Ova Analiza sadrži detaljan pregled, uključujući i terensku procjenu i ocjenu pristupačnosti autobuskih stanica²⁷ odnosno sljedeće objekte i površine: ulazni prostor i hodnici, toalet, kafana i restoran, telefon, tekstofon, faks i bankomat, šalter i pult, oglasni pano, stajalište i peron, parking mjesto, javna pješačka površina, orijentacioni plan za kretanje u objektu. Analizirano je 16 autobuskih stanica u 14 opština koje imaju licencu za unutrašnji linijski i međunarodni linijski prevoz putnika, odnosno: Budva i Petrovac, Bar i Sutomore, Bijelo Polje, Berane, Cetinje, Danilovgrad, Herceg Novi, Kotor, Nikšić, Podgorica, Pljevlja, Ulcinj, Mojkovac i Tivat. Dio posmatranih površina jeste bio u skladu sa Pravilnikom o bližim uslovima i načinu prilagođavanja objekata za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom, ali dosta je i onih površina koje nisu prilagođene za korišćenje i kretanje OSI. Nažalost, zaključak ove Analize je da nijedna od autobuskih stanica na kojima je izvršena inspekcija nije u potpunosti prilagođena za OSI. Dalje, iako sama Analiza nudi mjere koje treba da budu urađene kako bi se objekti i površine pojedinačno za svaku od ovih autobuskih stanica prilagodile OSI, one samo na nivou prijedloga i nijesu obavezujuće za autobuske stanice, opštine i firme koje vode autobuske stanice. Nije dostupna ni analiza prilagođenosti željezničkih stanica i aerodroma, ili autobusa, vagona, i aviona u vlasništvu Montenegro Airlines-a. U martu 2020. godine, Ministarstvo saobraćaja je donijelo *Nacrt Sektorske analize za utvrđivanje predloga prioriternih oblasti od javnog interesa i potrebnih sredstava za finansiranje projekata i programa nevladinih organizacija iz Budžeta Crne Gore u 2021. godini* koja sadrži i prioriternu oblast zaštite lica sa invaliditetom. Ova analiza

²⁶ Iako je realizacija ove aktivnosti bila inicijalno planirana za 2019. godinu, rok je produžen za 2020. godinu.

²⁷ Rezultati monitoringa pristupačnosti objekata i površina autobuskih stanica sadrže i fotografsku dokumentaciju sa jasnim prikazom prilagođenosti i neprilagođenosti objekata i površina na kojima je izvršena fizička inspekcija.

prepoznaje probleme koji postoje u pristupačnosti i prilagođenosti površina i objekata OSI, kao i zakonodavni okvir te zaštite, i postavlja ciljeve za unaprjeđenje ove oblasti. Međutim, u dijelu mjera za ostvarivanje ovih ciljeva nedostaje adekvatnost i učinkovitost i ostaje se na nivou koji ne može obezbijediti da će se navedeni ciljevi sprovesti. Tako se za strateški cilj *Podsticaj učešća lica sa invaliditetom u saobraćaju, stvaranje uslova za povećanje niva njihove zaštite i bezbjednosti u istom* navode, između ostalih, mjere: Upoznavanje sa standardima pristupačnosti, unaprijediti i proširiti znanja oblasti pristupačnosti fizičkog okruženja, prevoznih sredstava, informaciono-komunikacionih tehnologija, javnih objekata i usluga imajući u vidu koncept univerzalnog dizajna (dizajna za sve); Promocija standarda obaveznog označavanja putničkih vozila koje koriste lica sa težim invaliditetom; Izrada i podjela promotivnog materijala autoprevoznicima koji će se uputiti i upoznati sa sadržajem Zakona o putevima, a sve cilju poštovanja i primjene zagaranтованих права licima sa invaliditetom u oblasti saobraćaja; Promovisanje prava lica sa invaliditetom, upoznavanje istih sa benefitima koji su uređeni u Zakonu o bezbjednosti saobraćaja na putevima; Rad na povećanju senzibiliteta vozača u javnom prevozu, koji treba da steknu svijest o tome da su osobe sa invaliditetom ravnopravni korisnici usluga javnog saobraćaja, a neophodno je da svi učesnici u saobraćaju i donosioci odluka u ovoj oblasti podignu svijest o tome koliko i sami mogu biti prepreka, te isto tako, da i svojim savjesnim ponašanjem, itekako mogu uticati na uklanjanje ovakvih prepreka; itd²⁸. Jasno je da ovakav tip mjera, koliko god dobronamjerno one zvučale, ne može garantovati da će se pristupačnost i prilagođenost objekata i površina za kretanje biti omogućena, pa makar samo i onih u dijelu saobraćaja.

U dijelu pristupačnosti elektronskih informacija i dokumenata koja su danas osnova informisanja i komunikacije, tokom 2016. godine je Ministarstvo javne uprave Crne Gore donijelo **Smjernice za kreiranje elektronskih dokumenata u skladu sa standardima e-pristupačnosti**²⁹. Pod e-pristupačnošću se u smislu navedenih smjernica smatra dostupnost informaciono-komunikacionih tehnologija i elektronskih servisa licima sa invaliditetom. Monitoring primjene ovih smjernica urađen je 2020. godine od strane osobe sa potpunim oštećenjem vida i osobe sa djelimičnim oštećenjem vida³⁰. Monitoring je pokazao da nijedan sajt koji je bio predmet provjere nije u potpunosti pristupačan, s tim da sajtovi sa web portala Vlade Crne Gore uglavnom prate smjernice za pristupačnost za osobe djelimično oštećenog vida (kontrast, veličina slova, izgled stranice) ali grafički elementi koji sadrže aktuelnosti, baneri, fotografije nijesu adekvatno prilagođeni a nijedan

28 Dio mjera naveden je u ovom dokumentu radi prikaza obima i sadržaja mjera predviđenih ovom sektorskom analizom, a ista sadrži više mjera koje su slične sadržine kao one koje su navedene gore. Detaljnije o mjerama moguće je naći u Nacrtu sektorske analize: <file:///C:/Users/User/Desktop/Nacrt%20sektorske%20analize%202021-Zaštita%20lica%20sa%20invaliditetom%20u%20saobraćaju.pdf>

29 Smjernice dostupne na: file:///C:/Users/User/Desktop/Smjernice_ePristupacnost.pdf

30 Monitoring je sproveden od strane predstavnika Ministarstva javne uprave i Saveza slijepih.

NA ISTOJ LINIJI?

od ovih sajtova nema titl ili transkript izgovorene riječi³¹. Monitoring je pokazao i da su sajtovi nekih od važnih institucija elementarno nepristupačni za OSI sa djelimičnim ili potpunim oštećenjem vida, poput Agencija za lijekove (CALIMS), Fonda za zdravstveno osiguranje, Uprave za statistiku (MONSTAT), i Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva. Posebno je informisanje posredstvom portala postalo norma za sve koji žele da budu u korak sa dešavanjima i vijestima. Zato se iz ovog vida informisanja ne smiju izostaviti ni osobe sa potpunim ili djelimičnim oštećenjem vida. S druge strane, pozitivna je činjenica da je Crna Gora je prva zemlja u svijetu koja DAISY audio-udžbenike³² sistematski koristi u inkluzivnom obrazovanju. Daisy udžbenik je multimedijalno izdanje štampane knjige, odnosno kombinacija audio-vizuelnog teksta (knjiga kao digitalni tip podataka – prenošenje analogne knjige u digitalnu). Obuke za korišćenje Daisy udžbenika se sprovode u Crnoj Gori a postoji i priručnik za njegovo korišćenje³³.

Slična je situacija i kad je u pitanju upotreba Brajevog pisma u Crnoj Gori, a koja takođe nije na zadovoljavajućem nivou. Brajevo pismo omogućava osobama sa oštećenjem vida da se informišu pomoću posebnih ispupčenja na površinama za šta osoba koristi motoriku šake i prstiju. Međutim, u svim oblastima manjka primjena Brajevog pisma. To je slučaj sa obrazovanjem, pravnom zaštitom, zdravstvenom zaštitom, deklaracijama na proizvodima u prodavnicama, itd. Napori postoje da se Brajevo pismo primijeni u vidu udžbenika, časopisa i knjiga, ali oni ne daju adekvatne rezultate. Čak je i jedna od pozitivnih praksi označavanje deklaracija na Brajevom pismu za dvije vrste proizvoda u Crnoj Gori doživjela teški revolt poslodavaca i jedva zaživjela u Crnoj Gori, uz nekoliko izmijenjenih tekstova **Pravilnika o listi proizvoda, načinu isticanja i vrsti objekata u kojima se ističu obavještenja o robu na brajevom pismu**. Ovaj Pravilnik predviđa, između ostalog, da su proizvodi za koje se ističu obavještenja na Brajevom pismu tečni šampon za pranje kose zapremine veće od pola litra, i tečni deterdžent za pranje veša i suđa zapremine veće od pola litra, kao i da podaci koji se ističu na Brajevom pismu moraju biti jasni, nedvosmisleni, razumljivi, lako dostupni i da ne dovode u zabludu potrošača sa oštećenjem vida u pogledu robe na koju se odnosi. Pravilnik određuje i u kojim objektima je obavezna njegova primjena, i to se odnosi na prodajne objekte površine veće od 500m² u kojima se prodaje ova vrsta proizvoda. Trgovci u ovim objektima moraju istaći obavještenja na Brajevom pismu na najmanje 1/5 proizvoda i moraju obezbijediti da u prvom redu izloženih proizvoda na polici bude izložen makar jedan proizvod sa obavještenjem na Brajevom pismu³⁴. Trgovci su izričito bili protiv ovog

31 Detaljnije o tome u rezultatima monitoringa: <https://ss-cg.org/?p=749>

32 DAISY skraćenica predstavlja Digital Accessible Information System – digitalno pristupačni informacioni sistem.

33 Priručnik dostupan na: <http://www.skolskiportal.edu.me/Inkluzivno%20obrazovanje/Prirucnik%20za%20koriscenje%20DAISY%20udzbenika%20u%20nastavi.pdf>

34 Detaljnije o tome u Pravilniku na: <file:///C:/Users/User/Desktop/Pravilnik%20o%20listi%20proizvoda%20nacinu%20isticanja%20i%20vrsti%20obj.u%20kojima...SI%20list%20CG%20br.%2032-20.pdf>

rješenja tražeći da se smanji broj proizvoda za koje je obavezna deklaracija na Brajevom pismu, da se poveća kvadratura objekata koji moraju isticati ove deklaracije na 3000m², i da se obaveza odnosi samo na šampone od litra. Ističući da Pravilnik nije trajno rješenje trgovci su predložili da se obaveza deklarisanja robe na Brajevom pismu u potpunosti ukloni iz Zakona o zaštiti potrošača. Kao razlozi za protivljenje navođeno je da je ta obaveza neprimjenljiva, nefunkcionalna i ekonomski neracionalna. Na navode trgovaca odgovorili su iz Saveza slijepih ističući da je od jula prošle godine obilježeno oko 900 hiljada artikala što govori o primjenjivosti, da funkcionalnost mogu procjenjivati samo osobe na koje se pravilo odnosi (osobe sa potpunim ili djelimičnim oštećenjem vida) i da ekonomska neracionalnost ne postoji jer je obilježavanje informacija o proizvodima na Brajevom pismu 65% trgovaca koštalo prosječno na mjesečnom nivou manje od deset eura.

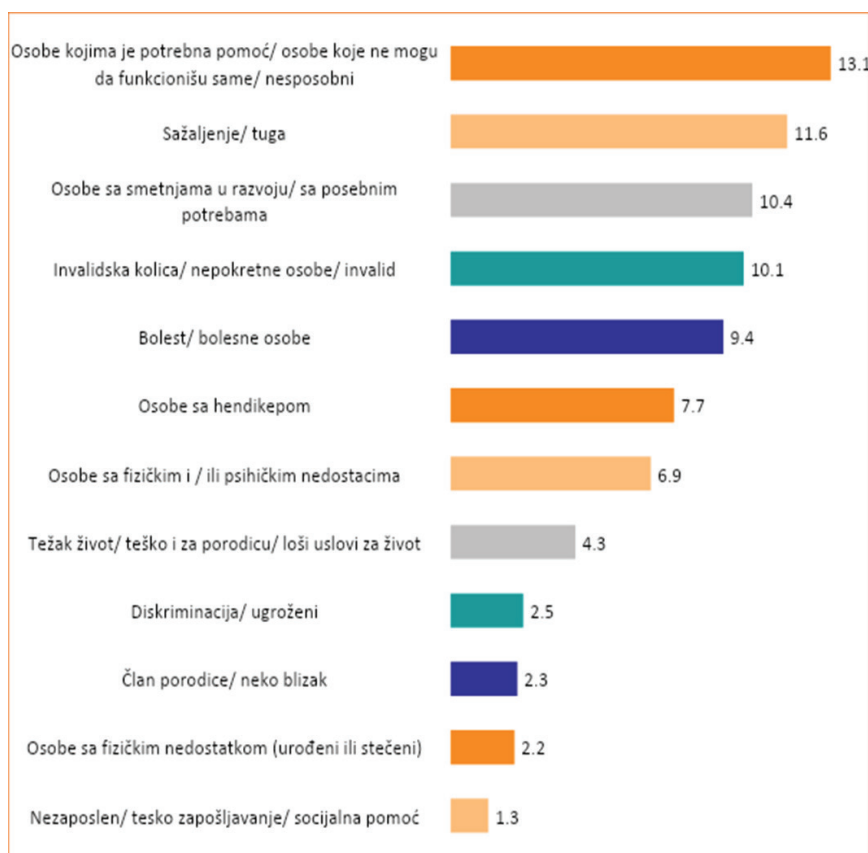
Kad je u pitanju kretanje osoba sa oštećenim vidom po javnim površinama i ulicama, neujednačena je primjena zvučne signalizacije na raskrsinacama i pješačkim prelazima. Tako je u Glavnom gradu Podgorici samo dio semafora opremljen zvučnom signalizacijom, koja je znak osobama sa oštećenjem vida da je bezbjedno preći ulicu ili sačekati do trenutka kada bude bezbjedno. Većina drugih gradova u Crnoj Gori ili nema uopšte zvučno opremljene semafore ili oni ne rade. Takođe, pristupi dominantne većine javnih institucija nisu opremljeni taktilnim površinama, odnosno ispupčenjima koja signalizuju korisnicima bijelog štapa kuda se kreću. Kad su u pitanju ulice, situacija za korisnike kolica je nešto bolja, jer dosta površina posjeduje rampu odnosno spust gdje se nalaze stepenice ili površina koje je odignuta. Međutim, na dosta mjesta taj spust nije u skladu sa standardima odnosno nagib je veći od propisanog standarda ili su drugi aspekti rampe neusklađeni sa standardom. Po **Pravilniku o bližim uslovima i načinu prilagođavanja objekata za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom** rampa mora da ima nagib do 5%, širinu od 120 cm u spoljašnjem prostoru, i 90cm u unutrašnjem prostoru, odmorišnu tačku najmanje 150cm dužine na svakih 6m dužine rampe, čvrstu neklizajuću površinu, ogradu sa rukohvatima na djelovima rampe koji nijesu zaštićeni, rukohvate sa presjekom od 4cm oblikvanih tako da je moguće da se obuhvate dlanom, na dvije visine (od 60cm i 90cm), i da ograda rampe koja je u spoljašnjem prostoru ima rukohvate izvedene od materijala koji nije osjetljiv na termičke promjene, itd³⁵.

Kad je u pitanju znakovni jezik kao vid komunikacije za osobe sa potpunim ili djelimičnim oštećenjem sluha i/ili govora, on se u Crnoj Gori primjenjuje na javnom servisu RTCG u dijelu centralne informativne emisije – Dnevnik, ali nije obavezan kao jedan od jezika u upotrebi. Nevladina organizacija Udruženje mladih sa hendikepom je 2019. godine uputila inicijativu Vladi Crne Gore da se znakovni jezik uvrsti kao jedan od službenih jezika u upotrebi, ali Vlada Crne Gore nije još uvijek adresirala ovo pitanje.

35 Detaljnije o tome u Pravilniku koji je dostupan na: [file:///C:/Users/User/Desktop/Pravilnik%20OSI%202015%20\(19%2011%202015\).pdf](file:///C:/Users/User/Desktop/Pravilnik%20OSI%202015%20(19%2011%202015).pdf)

Osobe sa invaliditetom kroz vizuru javnog mnjenja

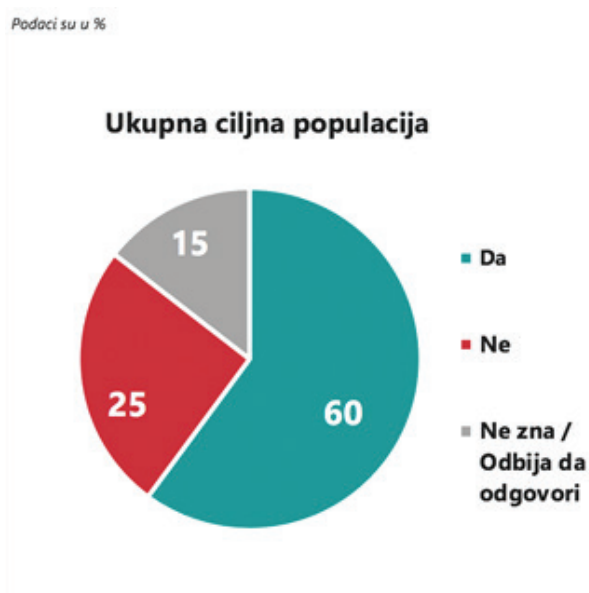
Dominantne prve asocijacije građana/ki na OSI su da su to osobe kojima je potrebna pomoć, da su osobe koje ne mogu same da funkcionišu ili su nesposobne, da su osobe sa smetnjama u razvoju ili posebnim potrebama, nepokretne osobe, invalidska kolica i invalidi. Od emocija koje izaziva pomen OSI istaknuto je sažaljenje i tuga. Nažalost, OSI se i dalje u društvu posmatraju isključivo kroz vizuru ograničenja koja invaliditet nameće a ne kao osoba jednaka svakoj drugoj, sa mogućnostima i jednakim potrebama.

Grafik 1: Koje su vaše prve asocijacije na pojam osoba sa invaliditetom (OSI)?

Od ukupnog broja ispitanika koji su se izjašnjavali o prvim asocijacijama prema OSI, više od dvije trećine odnosno 69% ispitanika je navelo da lično poznaje ili je imalo neko iskustvo sa OSI. Da ne zna nijednu osobu sa invaliditetom odgovorilo je 30% ispitanika, dok njih 1% nije bilo sigurno ili nije znalo da odgovori. Pored toga, građani/ke koji žive u centralnom dijelu zemlje, ali i oni koji imaju osnovno obrazovanje, značajno češće u odnosu na ukupnu populaciju navode da nijesu imali iskustvo i da ne poznaju lično osobe sa invaliditetom.

U dijelu zaštite prava OSI, kako je navedeno, Crna Gora od 2015. godine ima Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom. Više od polovine građana/ki zna za postojanje zakona kojim se zabranjuje diskriminacija osoba sa invaliditetom (60%), dok četvrtina ispitanika/ci (25%) uopšte nije upoznata sa tim zakonom. Značajno je naglasiti da pripadnici nacionalnih manjina dominiraju među ispitanicima koji su naveli da nijesu upoznati sa činjenicom da Crna Gora ima zakon koji se izričito odnosi na zabranu diskriminacije osoba sa invaliditetom.

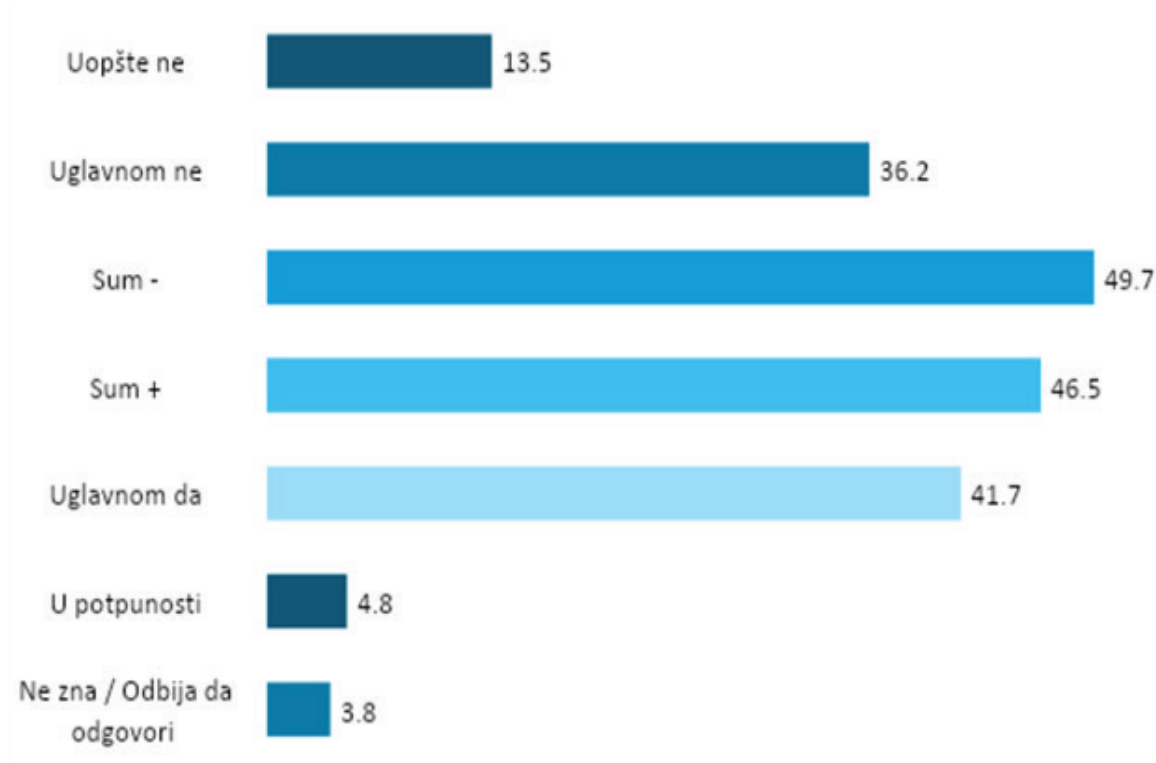
Grafik 2: Prema Vašim saznanjima, da li u Crnoj Gori postoji zakon kojim se zabranjuje diskriminacija osoba sa invaliditetom?

Kad je u pitanju procjena položaja osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori u odnosu na prije pet godina, skoro polovina građana/ki Crne Gore odnosno 46% ocjenjuje da je položaj OSI isti u odnosu na prije pet godina, a ovaj stav je prisutniji kod građana/ki koji žive u južnoj regiji zemlje. S druge strane, više od trećine građana odnosno 39% smatra da se položaj osoba sa invaliditetom poboljšao u odnosu na prije pet

NA ISTOJ LINIJI?

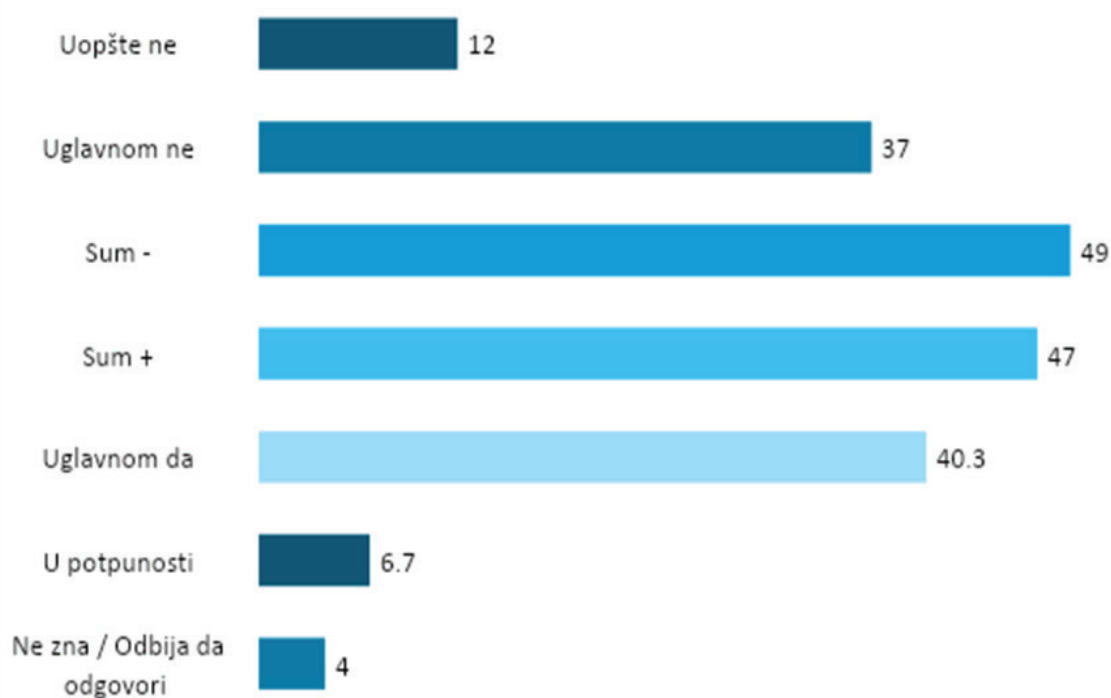
godina, i to je dominantan stav građana koji žive na sjeveru zemlje, kao i onih sa visokim nivoom obrazovanja. Svega 11% građana smatra da je položaj osoba sa invaliditetom u odnosu na prije pet godina zapravo gori.

U dijelu pristupačnosti objekata koji su u javnoj upotrebi poput zdravstvenih ustanova, stambenih zgrada, bioskopa, restorana osobama sa invaliditetom, građani/ke Crne Gore su podijeljeni u svojim stavovima ali je važno naglasiti da ipak cijela polovina ispitanika odnosno 50% smatra da navedeni objekti uglavnom nijesu ili uopšte nijesu prilagođeni kretanju osoba sa invaliditetom.

Grafik 3: Prema Vašem mišljenju, koliko su objekti koji su u javnoj upotrebi pristupačni osobama sa invaliditetom (npr. pošte, zdravstvene ustanove, stambene zgrade, bioskopi, restorani...)?

Slična polarizacija mišljenja građana/ki bilježi se i povodom pristupačnosti i prilagođenosti javnih površina osobama sa invaliditetom. Tako polovina ispitanika odnosno 49% smatra da površine u javnoj upotrebi poput ulica, parkova, trgova uglavnom nijesu ili uopšte nijesu prilagođene ili pristupačne osobama sa invaliditetom.

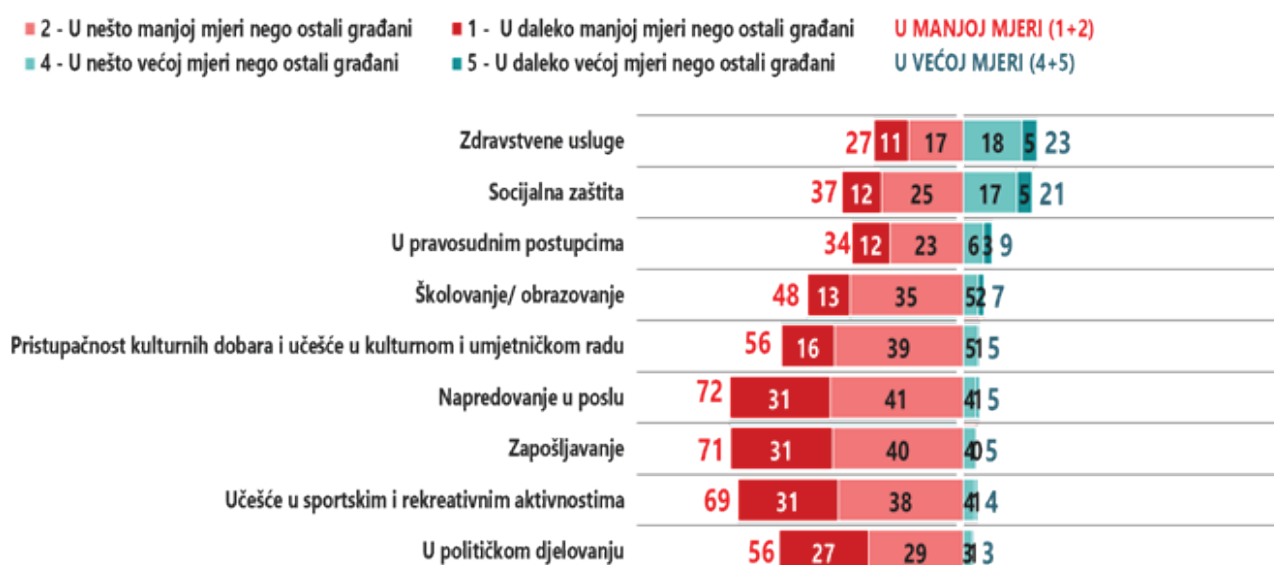

Grafik 4: A kada razmislite o površinama koje su u javnoj upotrebi kao što su ulice, parkovi, trgovi, koliko su generalno oni prilagođeni osobama sa invaliditetom?

Povodom pristupačnosti informacija i komunikacija OSI, tri petine građana/ki odnosno 61% smatra da OSI imaju pristup informacijama i komunikacijama u Crnoj Gori, dok trećina ima suprotan stav.

Uopšteno uzevši, građani/ke prepoznaju da OSI ne uspijevaju da ostvare svoja prava jednako kao i ostali građani. To se posebno odnosi na mogućnosti napredovanja na poslu, zapošljavanja i učestvovanja u sportskim i rekreativnim aktivnostima, ali je izraženo i u političkom djelovanju i pristupačnosti kulturnoj ponudi. Tako, preko 70% građana/ki procjenjuje da OSI nemaju iste šanse u zapošljavanju i napredovanju na poslu, zatim 69% njih smatra da teško ostvaruju mogućnosti učešća u sportskim i rekreativnim aktivnostima, odnosno natpolovična većina (56%) prepoznaje da su OSI ograničene u političkom djelovanju i pristupu kulturnim dešavanjima. Zabrinjavajuće je i da se ograničenja za OSI još uvijek značajno vide i u obrazovnom procesu, a posebno imajući u vidu koliko dugo je otvoren diskurs o inkluzivnom obrazovanju.

NA ISTOJ LINIJI?

Grafik 5: Ocjena mogućnosti osoba sa invaliditetom da ostvare prava koje zakon garantuje svim građanima

Kad je u pitanju percepcija odnosa OSI i obaveza države prema njima, više od tri četvrtine građana/ki (77%) smatra da bi OSI mogle u potpunosti da se integrišu u zajednicu kada bi se država i društvo dovoljno angažovali, dok skoro dvije trećine građana/ki (63%) smatra da bi poslodavci radije platili državi nadoknadu u slučaju nezapošljavanja lica sa invaliditetom kako je to propisano Zakonom o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom u odnosu na ukupan broj zapošljenih, nego da zaposle osobu sa invaliditetom.

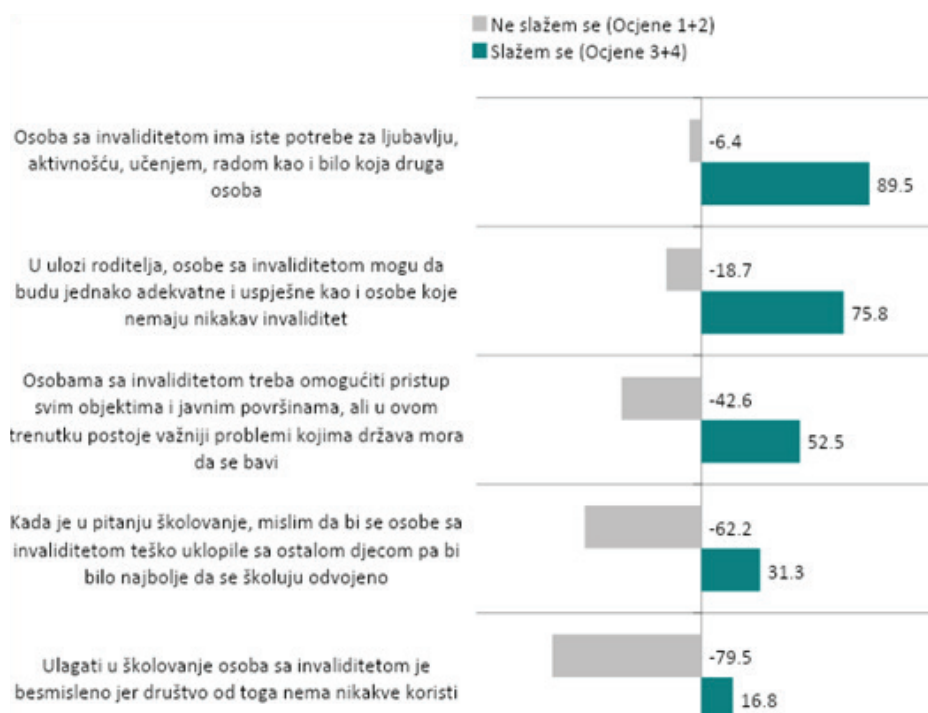
Međutim, treba naglasiti razliku između integracije i inkluzije OSI, jer se prilikom integracije OSI prilagođavaju sistemu koji stvara barijere za njihovo uključivanje, dok se kod principa inkluzije, koji se zagovara u modelu pristupa invaliditetu zasnovanom na ljudskim pravima, podrazumijeva da se društvo koje stvara prepreke za puno uključivanje OSI mijenja i prilagođava kako bi i osobe sa invaliditetom mogle ostvariti sve zakonom zagantovana prava.

Dalje, skoro tri četvrtine građana (74%) nije saglasno sa tvrdnjom da su specifičnosti i problemi OSI isključivo stvar njihovih porodica i institucija. Ohrabrujuće je što skoro 70% građana/ki smatra da OSI treba dati prednost prilikom zapošljavanja.

Grafik 6: Iskazivanje (ne)slaganja sa određenim tvrdnjama

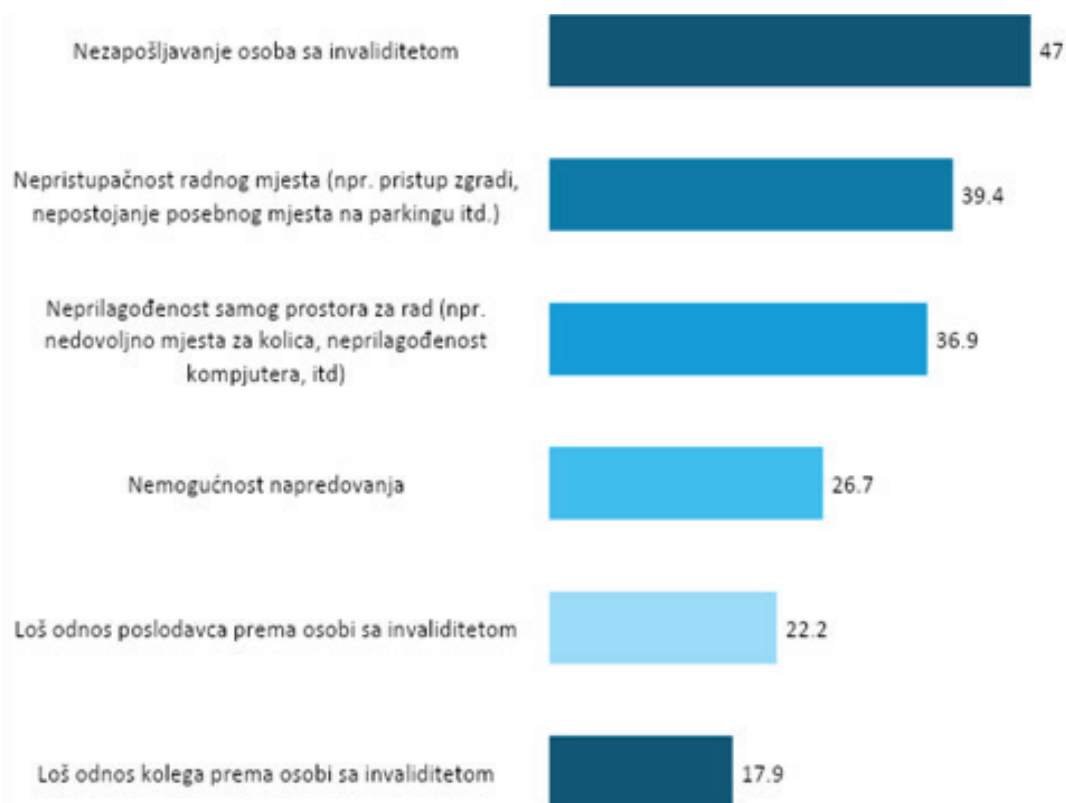
Ispitivanje drugih stavova prema OSI pokazalo je da građani dominantno (90%) smatraju da OSI imaju iste potrebe za ljubavlju, aktivnošću, učenjem, radom kao i bilo koja druga osoba što je ohrabrujuće imajući u vidu da to odstupa od prvobitnih asocijacija koje građani imaju prema OSI a koje izdvajaju OSI po osnovu invaliditeta i sagledavaju potreba OSI kao posebnih, drugačijih u odnosu na ukupnu populaciju.

Grafik 7: Iskazivanje (ne)slaganja sa određenim tvrdnjama

NA ISTOJ LINIJI?

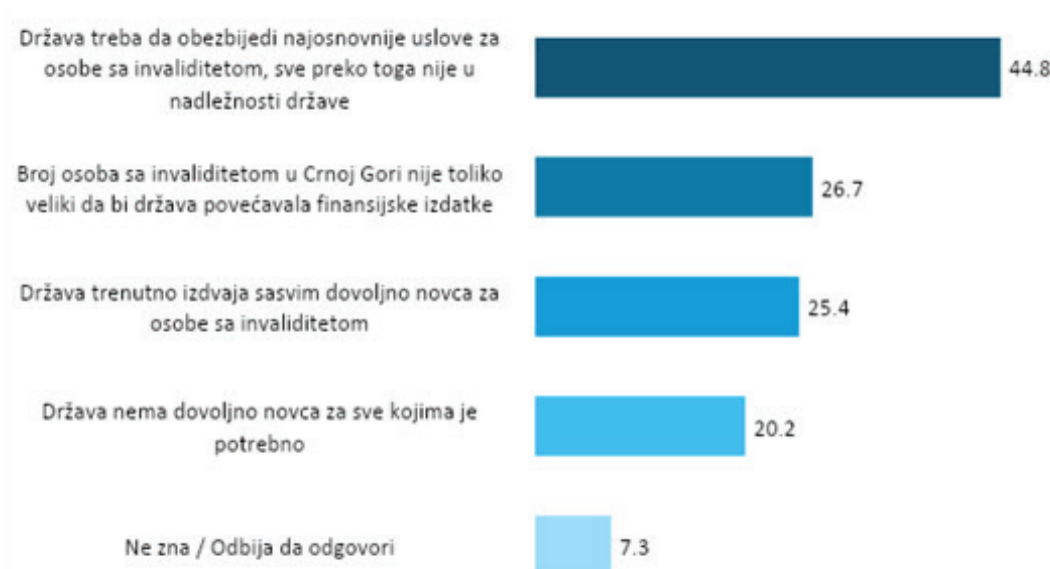
Zapošljavanje je oblast koju građani ocjenjuju kao jednu od onih u kojima OSI ne mogu ostvariti na jednakoj osnovi prava koja su zagarantovana svima. Ispitanici smatraju da se OSI susrijeću sa brojnim oblicima diskriminacije prilikom zapošljavanja, jer ih poslodavci ne zapošljavaju, prostor za rad nije prilagođen njihovim potrebama, ili im je samo radno mjesto nepristupačno. Sva ova tri oblika diskriminacije su najčešće isticana a osim njih visoko je kao diskriminacija pozicionirana nemogućnost napredovanja na poslu.

Grafik 8: Percepcija najčešćih oblika diskriminacije OSI u zapošljavanju

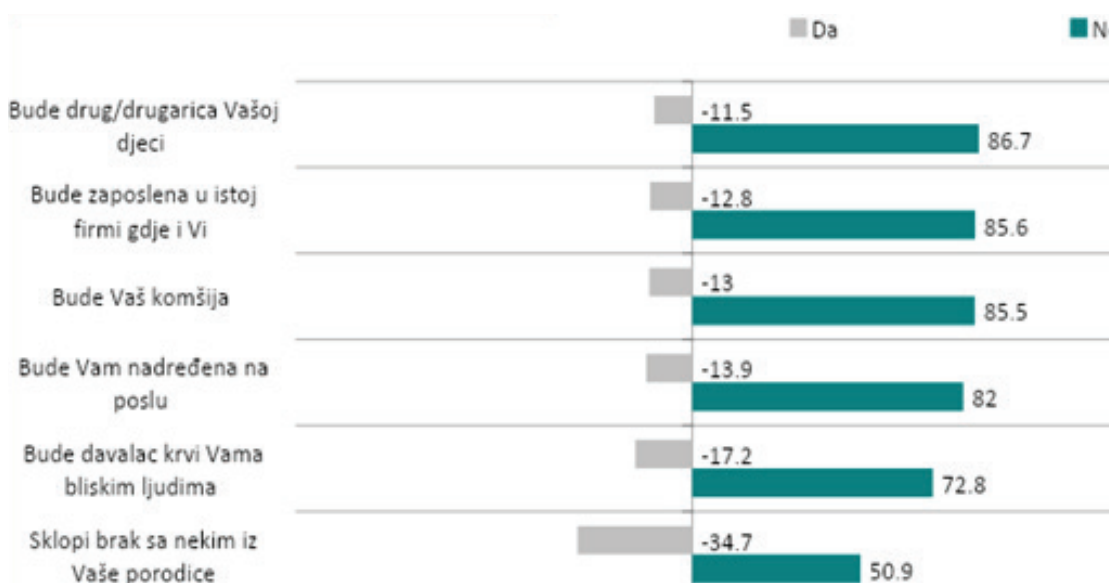
Kad je u pitanju stav prema državnim subvencijama i izdvajanjima po osnovu invaliditeta, dominantna većina (88%) smatra da bi država trebalo da pruža finansijsku pomoć OSI više nego što to čini trenutno, čak i kada bi to dovelo do većih troškova u budžetu. Protiv državnih subvencija je 7% građana/ki ispitanika.

Ispitanici koji su protiv državnih subvencija za OSI kao razloge protivljenja ovom vidu podrške najčešće ističu stavove da država treba da obezbijedi najosnovnije uslove za OSI, ali da sve preko toga ne potpada pod nadležnost države.

Grafik 9: Razlozi protiv državnih subvencija za OSI

Istraživanje stavova javnog mnjenja je pokazalo i da je socijalna distanca prema OSI koja najbolje prikazuje stepen prisutnosti predrasuda i stereotipa generalno mala. Naime, građani/ke Crne Gore mahom nemaju predrasuda prema OSI i ne bi se puno protivili da OSI, na primjer, bude davalac krvi njima bliskim ljudima, da im bude nadređena na poslu, da im bude komšija, da bude zaposlena u istoj firmi gdje i oni ili da bude drug/drugarica njihovoj djeci. Izuzetak predstavlja nalaz da bi otprilike trećina ispitanika bila protiv toga da OSI sklopi brak sa nekim iz njihove porodice.

Grafik 10: Socijalna distanca prema OSI

NA ISTOJ LINIJI?

Stručni i terenski dio istraživanja je uradila agencija **Ipsos Strategic Marketing** od 14. do 24. februara 2020.godine, koristeći troetačni slučajni reprezentativni stratifikovani uzorak, kojim je obuhvaćeno 17 gradova u Crnoj Gori. Ukupan uzorak je činio 801 punoljetni ispitanik, uz poststratifikaciju koja je uključila indikatore pola, godina, nacionalnosti i regiona.

Zaključci i preporuke

Zapošljavanje je jedan od preduslova finansijske i opšte samostalnosti svakog pojedinca, a to je posebno slučaj kod OSI. Posao obezbjeđuje ne samo lični i profesionalni razvoj već i mogućnost samostalnog donošenja odluka o svom životu što je cilj borbe za prava OSI, ali i njihovo pravo i potreba. Treba naglasiti da pravo na zaposlenje nije nikakva posebna potreba OSI, nego jednaka potreba kakvu imaju svi građani i građanke u ovoj oblasti. Kod OSI samo postoje, u nekim slučajevima, nešto drugačiji načini ostvarivanja ove potrebe a koji se ogledaju u subvencioniranju zarade, prilagođavanju radnog okruženja ili korišćenje personalne i asistencije na radnom mjestu.

Preporuke u oblasti zapošljavanja osoba sa invaliditetom:

1. potrebno je udruživanje napora svih nadležnih institucija za poboljšanje zapošljavanja OSI, a prije svih Ministarstva rada i socijalnog staranja, Ministarstva za ljudska i manjinska prava, Zavoda za zapošljavanje, Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom, za davanje posebnog prioriteta zapošljavanju lica sa invaliditetom;
2. unaprijeđenje napora u informisanju poslodavaca o postojanju olakšica za zapošljavanje osoba sa invaliditetom, ali i edukacije i osvješćivanja poslodavaca o štetnosti predrasudnog i stereotipnog uokviravanja OSI;
3. potrebno je intenzivirati aktivnosti osnaživanja i ohrabrivanja samih OSI i njihovih roditelja i staratelja da koriste prednostima zapošljavanja i aktivnog traženja posla kako bi se povećao broj zaposlenih OSI;
4. potrebno je uraditi procjenu efikasnosti i svrsishodnosti sistema mjesečnih naknada za OSI koje se umjesto aktivnog traženja posla zadovoljavaju ovim naknadama, bilo uslijed ličnog stava, bilo pod pritiskom roditelja ili staratelja;
5. potrebno je uspostaviti evidenciju, odnosno ustanoviti broj lica sa invaliditetom, a time i nezapošljenih lica sa invaliditetom kako bi se znalo koliki udio OSI imaju u populaciji a koliki u ukupnom broju nezaposlenih lica u Crnoj Gori što bi poslužilo dalje u izradi strateških dokumenata i posebnu zaštitu ove marginalizovane grupe³⁶.

36 Naravno, uspostaviti evidenciju koja će garantovati zaštitu ličnih podataka OSI i onemogućiti zloupotrebe ili dalju diskriminaciju i marginalizaciju OSI.

NA ISTOJ LINIJI?

U dijelu zdravstvene zaštite, treba naglasiti da je to oblast u kojoj se najviše evidentira korišćenje medicinskog modela pristupa invaliditetu koji na invaliditet gleda isključivo kao na medicinski problem, kao na oštećenje i oboljenje, izuzimajući sposobnosti i mogućnosti same osobe. Cilj ovog pristupa je uklanjanje invaliditeta medicinskim intervencijama i prilagođavanje osobe društvu umjesto obrnuto. Društvo kroz prizmu zdravstvene zaštite na OSI gleda kao na pacijente koje treba liječiti i koji nijesu u fokusu već su to doktori, negovatelji, defektolozi itd. U oblasti zdravstvene zaštite mimo otklanjanja invaliditeta kao fokusa, ne posvećuje se dovoljno pažnja da se zdravstvena zaštita omogući i bude na dostojanstven način dostupna OSI po pitanju svih zdravstvenih problema a ne samo onih uzrokovanih invaliditetom. Generalno su OSI su najranjivije upravo u zdravstvenom sistemu što zbog invaliditeta što zbog prepreka i barijera koje imaju kada pokušavaju ostvariti zdravstvenu zaštitu.

Stogga su preporuke u oblasti zdravstvene zaštite osoba sa invaliditetom:

1. neophodno je unaprijeđenje pružanja zdravstvene zaštite na svim nivoima;
2. treba prilagoditi specifične zdravstvene usluge osobama sa invaliditetom koje će biti prilagođene za osobe čiji invaliditet umanjuje mogućnosti kretanja, vida, sluha ili im je potrebna zdravstvena usluga koja zahtijeva posjedovanje posebnih mašina i pomagala;
3. obezbjeđivanje pristupačnosti objektima zdravstvenih ustanova za OSI takođe se mora regulisati jer je pravo na zdravstvenu zaštitu osnovno ljudsko pravo.

Obraovanje je preduslov zapošljavanju a zapošljavanje je preduslov samostalnog životu, što ovu oblast čini osobito važnom za OSI. Step en obrazovanja i struka u okviru koje se osobe školuju uslovljavaju mogućnost zapošljavanja i poziciju na tržištu rada. Kako bi OSI bile konkurentne na tržištu rada, moraju imati pristup obrazovanju i usavršavanju u skladu sa svojim obrazovnim profilima.

Preporuke u oblasti obrazovanja osoba sa invaliditetom:

1. obezbijediti inkluzivno obrazovanje djece sa invaliditetom sa djecom bez invaliditeta, kao i smanjenje izolacije djece sa invaliditetom tokom obrazovnog procesa;
2. kako bi se povećao broj djece sa invaliditetom u školama i broj studenata sa invaliditetom na univerzitetima potrebno je raditi više na podizanju svijesti i osnaživanju djece i roditelja, ali i odraslih OSI da se cjeloživotno obrazuju, odnosno i nakon završetka formalnog procesa obrazovanja;

3. unaprijediti proces sticanja licence za rad personalnih asistenata i asistenata u nastavi, i ojačati monitoring nad asistencijom u nastavi kako bi se osigurala svrsishodnost asistencije i postigli istinski rezultati kod djece, studenata i uopšte osoba sa invaliditetom u obrazovnom procesu;
4. edukovati nastavni kadar za potrebe inkluzivnog obrazovanja i primjenu istih standarda ocjenjivanja znanja bez obzira na invaliditet kako bi se unaprijedio kvalitet stečenog obrazovanja djeci i osobama sa invaliditetom;
5. sve obrazovne ustanove, a posebno ustanove visokog obrazovanja, univerzitete i fakultete, fizički prilagoditi kako bi bili pristupačni za osobe smanjene pokretljivosti. Ovo je važno zato što sada i one OSI koje se odluču na nastavak obrazovanja poslije srednje škole, imaju jako sužene mogućnosti upisa fakulteta jer nijesu sve fakultetske jedinice prilagođene³⁷.

Pristupačnost diktira kretanje i informisanje OSI i ono je u Crnoj Gori poprilično ograničeno. Trenutno OSI nemaju izbor slobodnog kretanja već su ti izbori uzrokovani (ne)prilagođenošću objekata, površina, informacija i komunikacija.

Preporuke u oblasti pristupačnosti i prilagođenosti za osobe sa invaliditetom:

1. potrebno je prilagoditi sve javne objekte i površine za OSI, posebno objekte ustanova zdravstvene zaštite, obrazovnih ustanova, ustanova za zaštitu ljudskih prava, objekte za prevoz i kretanje po sredstvima prevoza;
2. u cilju unaprijeđenja obrazovanja osoba sa invaliditetom treba uložiti u štampanje udžbenika, dodatne literature i knjiga na Brajevom pismu;
3. kao jedan od načina olakšavanja informisanja i komunikacija, potrebno je uvesti znakovni jezik kao jedan od službenih jezika u Crnoj Gori i uniformisati njegovu primjenu.

37 To je razlog recimo što se OSI uglavnom odlučuju za Pravni fakultet ili Fakultet političkih nauka u Podgorici koji su u istoj zgradi koja je pristupačna za korisnike kolica jer posjeduje rampu, za druge osobe smanjene pokretljivosti jer posjeduje lift i rampu na FPN-u, i za osobe oštećenog vida jer posjeduje taktilnu površinu za informaciju o kretanju za korisnike bijelog štapa. S druge strane, fakultet koji bi po logici stvari trebao biti najprilagođeniji jeste Arhitektonski, koji nažalost još uvijek nije.

